

Хмельницький національний університет
Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Другий (магістерський)

Освітній рівень

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ ДО
РОБОТИ З ЖЕРТВАМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Назва теми

Галузь знань - 05 Соціальні та поведінкові науки

Шифр і назва галузі знань

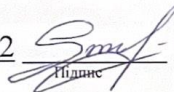
Спеціальність - 053 Психологія

Шифр і назва спеціальності

Шифр 24202

номер ІНП

Виконала: студентка II курсу, групи ППмз-23-2

Сніжана ГОРБАНЬ

Ініціали, прізвище

Керівник: кандидат педагогічних наук, доцент

Олена ВАСИЛЕНКО

Науковий ступінь, вчене звання

Підпис

Ініціали, прізвище

До захисту допускаю:

Зав. кафедри психології та педагогіки

доктор психологічних наук, професор

Таїсія КОМАР

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

02 грудня 2024р.

Хмельницький, 2024

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки
Освітній рівень другий (магістерський)
Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
Спеціальність 053 «Психологія»
Освітня програма освітньо-професійна програма «Психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології та педагогіки

 Таїсія КОМАР

підпис

протокол № 5 від 14 грудня 2023 р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Сніжани ГОРБАНЬ

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ здобувача

1. Тема кваліфікаційної роботи: «Особливості розвитку готовності студентів-психологів до роботи з жертвами домашнього насильства»

Керівник кваліфікаційної роботи: Олена ВАСИЛЕНКО, кандидат педагогічних наук, доцент

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ, науковий ступінь, вчене звання

Затверджено наказом ректора університету від 26 серпня 2024 р. № 60

2. Строк подання здобувачем роботи на кафедру 02 грудня 2024 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали звіту з переддипломної практики, комплекс методів та методик дослідження: «Методика визначення стресостійкості і соціальної адаптації Холмса і Раге»; методика «Локус контролю» (в модифікації Є. Ксенофонтової); методика «Діагностика рефлексивності А. Карпова»; Тест комунікативних умінь Л. Міхельсона, адаптований Ю. Гільбухом; Методика вивчення мотиваційного профілю особистості (Ш. Річі та П. Мартін).

4. Зміст кваліфікаційної роботи (перелік питань, які потрібно розробити): вступ, розділ 1 Теоретичні основи готовності майбутніх психологів до роботи з жертвами домашнього насильства, проблема домашнього насильства в наукових джерелах, віктимологічний портрет кривдника та жертви домашнього насильства, особливості підготовки майбутніх психологів до роботи з жертвами домашнього насильства, розвиток особистісних і професійних якостей майбутніх психологів до роботи з жертвами домашнього насильства висновки до розділу; розділ 2 Емпіричне дослідження рівнів готовності майбутніх психологів до роботи з жертвами домашнього насильства, діагностика рівнів готовності майбутніх психологів до роботи з жертвами домашнього насильства, соціально-психологічний тренінг з розвитку особистісних і професійних якостей студентів-психологів до роботи з жертвами домашнього насильства, практичні поради майбутнім психологам щодо організації роботи з

попередження насильства в сім'ї, висновки до розділу; висновки, перелік джерел посилання, додаток.

5. Перелік графічного матеріалу (із зазначенням обов'язкових креслень) 5 рисунків, 1 таблиця.

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

Дата видачі завдання 14 грудня 2023 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань.	До 02 січня 2024 р.	виконано
2	Визначення теоретико-методологічних засад дослідження. З'ясування актуальності проблеми.	До 03 березня 2024 р.	виконано
3	Оформлення вступу кваліфікаційної роботи.	До 01 вересня 2024 р.	виконано
4	I розділ кваліфікаційної роботи.	До 10 вересня 2024 р.	виконано
5	II розділ кваліфікаційної роботи.	До 01 жовтня 2024 р.	виконано
6	Загальні висновки.	До 01 листопада 2024 р.	виконано
7	Оформлення кваліфікаційної роботи.	До 01 грудня 2024 р.	виконано
8	Попередній захист кваліфікаційної роботи.	<u>09</u> листопада 2024 р.	виконано
9	Захист кваліфікаційної роботи (відповідно графіку)	<u>16</u> грудня 2024 р.	виконано

Здобувач Сніжана ГОРБАНЬ
Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник роботи Олена ВАСИЛЕНКО
Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної роботи «Особливості розвитку готовності студентів-психологів до роботи з жертвами домашнього насильства»

Здобувач Сніжана ГОРБАНЬ

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник Олена ВАСИЛЕНКО

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Кваліфікаційна робота включає 60 сторінок, 1 таблицю, 5 рисунків, перелік джерел посилання складає 63 найменувань, 1 додаток.

Ключові слова: насильство, домашнє насильство, жертва домашнього насильства, студенти-психологи, професійна діяльність.

Об'єкт дослідження: підготовка майбутніх психологів до роботи з жертвами домашнього насильства.

Предмет дослідження: особливості розвитку готовності студентів-психологів до роботи з жертвами домашнього насильства.

За результатами дослідження розроблено соціально-психологічний тренінг з розвитку особистісних і професійних якостей студентів-психологів до роботи з жертвами домашнього насильства.

Одержані результати можуть бути використані в процесі підготовки студентів-психологів до майбутньої професійної діяльності.

Дипломник Сніжана ГОРБАНЬ

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту 02 грудня 2024 р.

ЗМІСТ

СКОРОЧЕННЯ ТА УМОВНІ ПОЗНАКИ.....	6
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО РОБОТИ З ЖЕРТВАМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА.....	10
1.1 Проблема домашнього насильства в наукових джерелах.....	10
1.2 Віктимологічний портрет кривдника та жертви домашнього насильства.....	15
1.3 Особливості підготовки майбутніх психологів до роботи з жертвами домашнього насильства.....	24
1.4 Розвиток особистісних і професійних якостей майбутніх психологів до роботи з жертвами домашнього насильства.....	29
Висновки до розділу.....	32
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНІВ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО РОБОТИ З ЖЕРТВАМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА.....	35
2.1 Діагностика рівнів готовності майбутніх психологів до роботи з жертвами домашнього насильства.....	35
2.2 Соціально-психологічний тренінг з розвитку особистісних і професійних якостей студентів-психологів до роботи з жертвами домашнього насильства.....	44
2.3 Практичні поради майбутнім психологам щодо організації роботи з попередження насильства в сім'ї.....	51
Висновки до розділу.....	56
ВИСНОВКИ	58
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	61
ДОДАТОК А Програма розвитку особистісних і професійних якостей студентів-психологів до роботи з жертвами домашнього насильства	67

СКОРОЧЕННЯ ТА УМОВНІ ПОЗНАКИ

ЗВО – заклад вищої освіти.

СЖО – складні життєві обставини.

ХНУ – Хмельницький національний університет.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В сучасних реаліях життя в Україні та в світі однією з найбільш актуальних постає проблема поширення домашнього насильства. Так, за статистичними даними, до початку повномасштабного вторгнення держави-агресорки в Україну від домашнього насильства потерпало приблизно 1,8 мільйона жінок. На сьогоднішній день від фізичного домашнього насильства в нашій країні страждає близько 2 мільйонів людей, з них щороку гине біля 600 жінок [60].

Статистичні дані свідчать, що близько 3 мільйони дітей в Україні щороку спостерігають за актами насильства у сім'ях, перебуваючи в ролі вимушених учасників. При цьому 70 % жінок піддаються різним формам знущань і принижень. На жаль, близько 100 % матерів, які зазнали насильства, народжують згодом хворих дітей [42].

Реакція суспільства на випадки домашнього насильства досить часто є суперечливою і навіть ворожою. Кримінальні покарання за скоєння домашнього насильства набагато м'якші, ніж покарання по відношенню до сторонніх осіб. Також сумною реальністю сьогодення є те, що законодавча база, яка б мала протидіяти випадкам насилля в сім'ї та карати кривдників, діє здебільшого на папері та є неефективною. З огляду на це, актуальним питанням залишається надання адекватної допомоги і підтримки жертвам домашнього насильства, у тому числі й психологічної.

Проблема домашнього насильства розглядається у різних науках: юриспруденції, віктимології, психології, педагогіці, соціології, медицині тощо. Тому й вивченню способів запобігання злочинів на сімейно-побутовому рівні та діяльності фахівців з кривдниками та жертвами домашнього насилля присвячені праці психологів (Л. Волкер, С. Гаркавець, І. Грабської, К. Зеленської, Г. Кожині, С. Носова, В. Огоренко, Т. Перцевої, Н. Теслик, Л. Шевченко), педагогів (О. Василенко, Т. Кобилянської, К. Мінакової, Л. Романовської, Н. Сердюк), юристів (О. Артеменко, В. Василевич, О. Гулак,

О. Джузи, С. Косенко, В. Ладиченко, Н. Ліщук, Є. Моїсеєва, Д. Тичини, Ю. Шемшученко) та багатьох інших науковців.

Не зважаючи на значний внесок вчених у розробку означеної проблеми, дослідження особливостей розвитку готовності студентів-психологів до роботи з жертвами домашнього насильства потребує більш детального й глибокого вивчення.

Об'єктом дослідження є підготовка майбутніх психологів до роботи з жертвами домашнього насильства.

Предметом дослідження є особливості розвитку готовності студентів-психологів до роботи з жертвами домашнього насильства.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження рівнів розвитку готовності майбутніх психологів до роботи з жертвами домашнього насильства.

Відповідно до мети дослідження були визначені наступні його **завдання:**

1. Здійснити аналіз наукових джерел з проблеми домашнього насильства.
2. Розглянути особливості підготовки майбутніх психологів до роботи з жертвами домашнього насильства.
3. Дослідити рівні готовності майбутніх психологів до роботи з жертвами домашнього насильства.
4. Розробити соціально-психологічний тренінг з розвитку особистісних і професійних якостей студентів-психологів до роботи з жертвами домашнього насильства.
5. Надати практичні поради майбутнім психологам щодо організації роботи з попередження насильства в сім'ї.

Гіпотеза дослідження: підготовка студентів-психологів до майбутньої професійної діяльності значно покращиться за умови врахування в навчально-виховному процесі закладів вищої освіти особливостей розвитку особистісних і професійних якостей студентів-психологів до роботи з жертвами домашнього насильства.

Методи дослідження:

– *теоретичні* (аналіз, синтез, порівняння, класифікація та узагальнення наукових джерел з проблеми дослідження);

– *емпіричні* («Методика визначення стресостійкості і соціальної адаптації Холмса і Раге»; методика «Локус контролю» (в модифікації Є. Ксенофонтової); методика «Діагностика рефлексивності А. Карпова»; Тест комунікативних умінь Л. Міхельсона, адаптований Ю. Гільбухом; Методика вивчення мотиваційного профілю особистості (Ш. Річі та П. Мартін);

– *методи кількісної та якісної обробки даних.*

Практичне значення дослідження виявляється в можливості використання в процесі підготовки студентів спеціальності 053 Психологія розробленого нами соціально-психологічного тренінгу з розвитку особистісних і професійних якостей студентів-психологів до роботи з жертвами домашнього насильства.

Експериментальна база дослідження. Емпіричне дослідження проводилось на базі Хмельницького національного університету. В ньому взяли участь 40 студентів третього курсу спеціальності «Психологія».

Апробація результатів дослідження відбувалась шляхом публікації статті на тему: «Особливості діяльності психолога з жертвами домашнього насильства» в науковому фаховому журналі «Психологічні травелогі».

Результати дослідження обговорювались на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Формування особистості сучасного фахівця як суб'єкта самотворення в умовах освітнього простору» (м. Хмельницький, 28 листопада 2024 року).

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку джерел посилання (63 найменувань) та одного додатку. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи магістра – 82 сторінки машинописного тексту (основна частина – 60 сторінок).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО РОБОТИ З ЖЕРТВАМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

1.1 Проблема домашнього насильства в наукових джерелах

Проблема домашнього насильства розглядається у різних науках, тому й вивченню причин, проявів, способів запобігання злочинів на сімейно-побутовому рівні присвячені праці психологів, юристів, педагогів та багатьох інших науковців. Поняття «*насильство*» в юридичній енциклопедії розглядається як «... умисний фізичний чи психологічний вплив однієї особи на іншу проти її волі, що завдає цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою. Такий вплив на особу здійснюється вчиненням певних умисних діянь. Особа, яка вчиняє насильницькі діяння, усвідомлює їх характер, передбачає наслідки цих діянь і бажає або свідомо допускає їх настання» [44].

Зарубіжний вчений Л. Берковіц звертає увагу на те, що основна мета насильства є не спричинення шкоди конкретній людині, а спроба усунути або послабити свій негативний стан, тобто послабити напруження [55].

В Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» зазначається, що «... *домашнє насильство* – це всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання між колишнім чи теперішнім подружжям або особами, які спільно проживають чи проживали однією сім'єю, але не перебувають або не перебували в шлюбі, незалежно від того, чи проживає або проживала особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що і особа, яка постраждала від домашнього насильства» [51].

Дослідниця І. Грабська розглядає домашнє насильство як системну поведінку одного подружнього партнера для збереження влади та контролю над

іншим. Системність насильства в сім'ї є однією з основних особливостей домашнього насильства, тобто характеризується повторюваними в часі випадками різних видів насильства [18, с. 63].

Також авторка виділяє наступні *особливості домашнього насильства*:

- по-перше, це є насильство між особами, які проживають в одній сім'ї і тому залежать один від одного;
- по-друге, таке насильство відбувається протягом тривалого часу і є прихованим від сторонніх людей;
- по-третє, таке насильство є систематичними діями, що рідко бувають одномоментними;
- по-четверте, воно має властивість посилюватися;
- на останок, на думку кривдника, насильство є швидким і результативним способом досягнення мети [18, с. 15].

Л. Волкер вважає, що домашнє насильство не є одиничним випадком, а циклічним та складається з чотирьох послідовних *стадій*:

- 1) зростання напруги у стосунках між подружжям внаслідок бажання кривдника встановити свій контроль і владу над жертвою;
- 2) акти психологічного, фізичного, економічного чи сексуального насильства;
- 3) примирення, коли агресор вибачається, пояснюючи причини жорстокого поведіння з вини жертви;
- 4) спокійний період у стосунках («медовий місяць»), коли жертва прощає свого кривдника, догоджає йому та намагається не допустити появи нових проявів агресії з його боку [63].

Дослідниця наголошує на тому, що оскільки справжні причини домашнього насильства не були розв'язані, виникають нові проблеми і обставини, внаслідок яких відносини повертаються на першу стадію, і цикл повторюється. З часом кожна фаза стає коротшою, а спалахи агресії і жорстокості частішають та завдають більшого болю [63].

Досить цікавими для нашої роботи є дослідження *мотивів вступу у шлюб* подружніх партнерів, які згодом перетворилися на кривдника і жертву домашнього насильства. Так, серед цих мотивів науковці виділяють також соціально несхвалювані, до яких належать:

- зацікавленість у житловій площі;
- прагнення отримати прописку у великому місті;
- укладання шлюбу з матеріальної вигоди;
- фіктивні шлюби тощо;
- шлюби, що укладаються по коханню без взаємності [36, с. 382].

У своїй монографії автори Т. Перцева, В. Огоренко, Г. Кожина, К. Зеленська та С. Носов звертають увагу на те, що на ставлення постраждалої особи до домашнього насильства впливають такі *чинники*, як: вік, раса, інвалідність, релігія, статус іммігранта, етнічна приналежність, сексуальна орієнтація, складні життєві обставини (далі – СЖО). Науковці впевнені у тому, що обмежені знання про свої права, недостатнє знання мови, стереотипи можуть перешкоджати постраждалим від домашнього насильства отримати кваліфіковану допомогу та підтримку [1].

Дослідники О. Краснова та О. Калашник виділяють наступні причини, що призводять до домашнього насильства:

- 1) соціальні (конфлікти, пропагування насильства в засобах масової інформації як типової моделі поведінки);
- 2) економічні (матеріальні проблеми, відсутність гідних умов для життя членів сім'ї, економічна залежність, безробіття, СЖО тощо);
- 3) психологічні (стереотипні моделі поведінки, ревності тощо);
- 4) педагогічні (низька культура поведінки членів сім'ї);
- 5) соціально-педагогічні (низький рівень усвідомленого батьківства, нівелювання сімейних цінностей та гендерної рівності у суспільстві, неправильне сімейне виховання дітей);

б) правові (недостатня правова свідомість громадян, ставлення до насильства як до сімейної проблеми, а не як до негативного суспільного явища);

7) політичні (відсутність толерантності до гендерної рівності, недостатня увага до проблем материнства (батьківства) і дитинства);

8) соціально-медичні (алкоголізм, наркоманія, низький рівень репродуктивної культури в суспільстві, відсутність адекватного ставлення до відповідального материнства (батьківства) тощо);

9) фізіологічні (порушення гормонального фону та обміну речовин у членів сім'ї, прийом заборонених лікарських препаратів, хвороби нервової системи тощо) [48].

Досліджуючи причини та способи запобігання домашнього насильства, Н. Ліщук виділяє в механізмах віктимізації наступні *ситуації*:

1) ситуації, в яких поведінка потерпілих характеризується нападами, образами тощо;

2) ситуації, в яких поведінка потерпілих позитивна, але поступово потерпілий перетворюється на жертву насильства (наприклад, ситуація, коли мати захищає свою дитину від кривдника);

3) ситуації, в яких поведінка потерпілих характеризується пасивністю, що дозволяє кривднику продовжувати свою насильницьку діяльність (катування, образи);

4) ситуації, в яких дії потерпілих спрямовані на заподіяння шкоди самим собі (наприклад, спроби самогубства через неможливість терпіти знущання);

5) ситуації, в яких поведінка потерпілих нейтральна, тобто, коли приводу до домашнього насильства зі сторони жертви взагалі немає [40, с. 112].

Дослідження, проведені Є. Моїсеєвим, О. Джужою, В. Василевич показало, що в механізмі вчинення домашнього насильства досить часто важливе місце належить поведінці жертви. Але, оскільки безпосереднім приводом значної кількості злочинних актів виступає негативна поведінка

потерпілого, можна говорити про вину жертви як причину появи і розвитку таких злочинів [36, с. 380-382].

Що стосується поняття «вина», то його розглядають як таку поведінку жертви, у якій виявляється свідомо або несвідомо причетність до результату злочинних дій, а також причинні фактори, що вплинули на асоціальну поведінку кривдника. Найбільш поширеним видом винної поведінки жертв домашнього насильства є їх провокаційні дії стосовно особи, яка вчинила злочин, або інших осіб.

У сфері сімейних стосунків провокації найчастіше мають тривалий характер і знаходять своє відображення у конфліктних ситуаціях. А довгостроковий негативний вплив на психіку члена сім'ї «акумуляує» у ньому ненависть і згодом може привести до того, що будь-який незначний привід викличе бурхливу агресивно-насильницьку реакцію. Тому найбільш небезпечною є агресивно-провокуюча поведінка потерпілого, оскільки вона тісно пов'язана з причинним комплексом сімейно-побутової насильницької злочинності.

Основними причинами такої злочинної діяльності є:

- агресивний характер потерпілого;
- агресивно-насильницька поведінка потерпілого;
- насильство, знущання, приниження з боку потерпілого безпосередньо перед злочином;
- жорстоке поводження потерпілого зі злочинцем або іншим членом сім'ї в період їх дитинства [36, с. 380-382].

Експерти зауважують, що кривдники і їхні жертви найчастіше *причинами домашнього насильства* у своїх сім'ях називають: стрес на роботі; вживання алкоголю чи наркотиків; запальний характер; виховна мета; образа; СЖО.

Але насправді алкоголь, стрес, жорстокість по відношенню до близької людини є лише прихованими причинами, а реальними є:

- патологічні ревнощі кривдника;
- модель поведінки у батьківській сім'ї кривдника;

- занижена або завищена самооцінка кривдника;
- нереалізовані мрії і бажання кривдника;
- самоствердження кривдника за рахунок інших людей;
- потреба кривдника у визнанні;
- психічні відхилення та захворювання кривдника;
- різні погляди, цінності, життєві орієнтири кривдника і жертви;
- хронічний алкоголізм, наркоманія кривдника [12].

Таким чином, можемо зробити висновок, що домашнє насильство як системна поведінка одного подружнього партнера (кривдника) для збереження влади та контролю над іншим (жертвою) має різні форми, причини та особливості. Це явище є циклічним та складається з певних послідовних стадій, тому задля уникнення серйозних наслідків потрібно усвідомлено вийти з цієї ситуації.

Вихід з ситуації для кривдника єдиний – взяти участь у корекційній програмі, відмовитися від алкоголю чи наркотичних речовин, а для постраждалих – звернутися за допомогою до психологів, юристів, соціальних працівників тощо.

1.2 Віктимологічний портрет кривдника та жертви домашнього насильства

Аналіз проблеми домашнього насильства є неповним без вивчення психологічних, демографічних і рольових ознак жертв. Науковці поділяють думку про те, що етимологія поняття «жертва» походить від латинського слова «victima», що має культове, ритуальне значення [22].

На думку науковців В. Ладиченко, О. Гулак, О. Артеменко, для пізнання природи будь-якого злочину, зокрема й домашнього насильства, недостатнім є лише вивченням особистості злочинця, адже в ряді випадків остаточне рішення про скоєння злочину проти особи часто залежить від поведінки жертви. Тому

тільки з урахуванням поведінки потерпілої особи можна вирішити низку проблем та визначити детермінанти злочинної поведінки і конфліктної взаємодії потерпілих і злочинців, що передували злочину, проаналізувати їх вплив на формування готовності кривдників до вчинення злочину та розробити заходи протидії появи злочинних дій [38].

У *віктимології* – науці, що вивчає як жертв злочинів, так і жертв певних соціальних і природних явищ, розглядається широке коло причин, які можуть перетворювати людину на жертву [56].

За визначенням науковця А. Мудрика, *віктимізація* є процесом і результатом перетворення людини або групи людей у жертв несприятливих умов соціалізації [59].

Н. Теслик додає, що жертвою може відчувати себе людина, яка випадково потрапила в ту чи іншу важку життєву ситуацію. Також досить часто жертвами називають себе люди в ситуаціях повсякденного життя, коли трапляються дрібні неприємності, або ж в ситуаціях підвищеної уваги з боку оточення [56].

С. Гаркавець з цього приводу говорить про так званий «*комплекс жертви*» або віктимогенний комплекс, що формується на підставі переживань, які пов'язані з негативним досвідом сприйняття людиною оточуючого світу, та має своїм підґрунтям різні кризові ситуації (насильство, переслідування, залежність тощо), проблеми в особистому житті, втрати, травмуючі події, катастрофи тощо [11, с. 30].

З процесом віктимізації пов'язані депресія і тривога людини як наслідки насильства в сім'ї. З огляду на це, науковці визначають типовий психологічний портрет жертви домашнього насильства, акцентуючи увагу на тому, що жертви досить часто демонструють психастенічний чи гіпстимний склад особистості, який може бути як наслідком насильства в дитинстві, так і віктимним, провокуючим чинником. У цьому випадку, причиною віктимної поведінки людини є специфічне амбівалентне ставлення до родича, який чинить насильство та формування у жертви впевненості у праві кривдника на насильство [46].

На думку Д. Тичини, домашнє насильство може бути спричинене такими рисами, якостями та діями жертви, як:

- грубість, невихованість;
- статева розбещеність;
- агресивність, жорстокість;
- схильність до вживання алкогольних напоїв і наркотичних речовин;
- жадібність, скупість;
- недовірливість, ізольованість від оточуючих;
- пасивність, негнучкість поведінки;
- надмірна довірливість, ввічливість;
- фізична слабкість [57].

Одним з найпоширеніших видів поведінки жертв домашнього насильства є провокаційні дії стосовно агресора чи інших членів сім'ї, які зазнали насильства. Така *поведінка жертви характеризуються наступними рисами:*

- низька самооцінка;
- віра в міфи про насильницькі відносини в сім'ях;
- дотримання традиційних уявлень про роль жінки в сім'ї та «жіноче призначення»;
- схильність брати на себе відповідальність за дії агресора;
- наявність почуття провини і заперечення почуття гніву щодо кривдника;
- пасивність, але при цьому жертва досить сильна, щоб використовувати оточення для власного виживання;
- демонстрація ознак відчутної реакції на стрес і висловлювання скарг, що вказують на психофізіологічні розлади;
- впевненість у тому, що сексуальні послуги домінуючого партнера можуть стабілізувати відносини в цілому;
- переконаність у тому, що ніхто не може допомогти вирішити проблему насильства в сім'ї [49].

Тому, як вважають дослідники В. Ладиченко, О. Гулак, О. Артеменко, *віктимологічний портрет жертви насильства* є складним психосоціальним компонентом кримінології, що має ряд соціально-демографічних та морально-психологічних ознак, які при взаємодії із зовнішніми чинниками обумовлюють підвищену можливість людини стати жертвою, оскільки більшість з них мають віктимний характер. У той же час аналіз взаєностосунків злочинця і жертви дає змогу встановити основні напрямки профілактики насильницьких дій [38].

На думку Є. Моїсеєва, О. Джужи, В. Василевич, для жертви домашнього насильства притаманним є «...поєднання соціально-правових, морально-психологічних і біофізичних якостей, прояв яких в умовах або ситуаціях, характерних для сімейно-побутових насильницьких злочинів, обумовлює їх типову поведінку і пов'язані з цим явища, більш ніж для загальної маси людей» [36, с. 382].

Що стосується поняття «*віктимність*», то воно визначається Н. Теслик як «...сукупність психологічних особливостей типової поведінки індивіда, які обумовлюють потенційну або реальну схильність віктимізуватися (стати жертвою)» [56, с. 27].

На думку С. Косенко, віктимність особи є сукупністю її якостей, що обумовлює або може обумовити її неправильну поведінку у криміногенній ситуації. В результаті ця особа має більше шансів стати жертвою злочину [34].

Дослідник Г. Шнайдер заперечував існування «вроджених жертв» або «жертв від природи», вважаючи, що віктимність набувається людиною у процесі її соціалізації. Віктимна поведінка особистості розглядається ним як порушення соціально-психологічної адаптації людини і є деформацією або девіацією її розвитку, відхилення від норм тощо [56].

Зауважимо, що внутрішньоособистісний конфлікт як переживання, спричинене зіткненням різних структур внутрішнього світу особистості, може призводити до появи емоційної напруги, зниження самооцінки, порушень адаптації, стресів. Це спричиняє циклічність соціально неадаптивних проявів поведінки, які зміцнюють позицію жертви, що, у свою чергу, провокує появу

синдрому жертви як особистісної риси, за якої людина вважає себе жертвою негативних дій інших людей або життєвих обставин. Таким чином, *синдром жертви* в психології розглядається як стан людини, за якого вона постійно шукає винних у своїх невдачах, виправдовуючи себе і звинувачуючи оточуючих у поганому поведженні [56, с. 39].

Наслідками переживання віктимізації людини є:

- розлади емоційної та аксіологічної сфери;
- порушення норм поведінки;
- типові віктимні відхилення (мазохізм, садизм, ексгібіціонізм, патологічний еротизм-німфоманія);
- нетипові віктимні девіації (адикції).

Дослідники зазначають, що незважаючи на серйозні наслідки віктимізації, часто може спостерігатися схильність жертв співчувати та сприяти своїм кривдникам, що було названо *«стокгольмським синдромом»*, вперше згадане криміналістом Н. Біджеротом. Він проаналізував ситуацію, яка виникла в Стокгольмі під час захоплення заручників у 1973 році. Після п'яти днів полону заручники стали на бік терористів, які захопили банк, а двоє із заручниць пізніше одружилися з терористами [56, с. 43].

Термін *«Стокгольмський синдром»* також може розглядатися як *«синдром заручника сімейних стосунків»*. Досить часто виникають ситуації, коли жінка, яка перенесла насилля від свого кривдника, потім стає на його захист і не бажає його покарання.

З іншого боку, у віктимології досить часто розглядається питання про провину жертви. Так, О. Гумін вважає, що жінки схильні помилково вважати себе винними у тому, що над ними вчинене домашнє насильство, розглядаючи його як заслужене покарання за помилки. На жаль, часто жінки не розуміють того, що порушуються їхні права. Вони схильні все вибачати кривднику, нерідко соромляться оприлюднювати факти насильства та звертатись по допомогу, особливо це характерно для сексуального насильства [19].

О. Дмитрашук стверджує, що жінки, які потерпають від домашнього насильства, мають депресивні, тривожні та демонстративні риси акцентуації характеру. Також їм характерні спільні *індивідуально-типологічні якості*:

- низький рівень самооцінки;
- сприйняття насильницьких дій нормою поведінки;
- наявність почуття провини за поведінку кривдника;
- переконаність про неможливість розв'язання проблеми за допомогою сторонніх осіб чи правоохоронних органів [23, с. 12].

Дослідивши психологічні зміни, які відбуваються з жінками-жертвами домашнього насильства, І. Грабська зробила висновок про те, що у цих жінок змінюється не лише ставлення до себе (втрачається цікавість до себе і свого зовнішнього вигляду, знижується самооцінка), але й порушується система відносин з оточуючими людьми (з'являється недовіра та образа), а також змінюється ставлення до життя загалом (втрачається сенс життя) [18].

На думку К. Мінакової, домашнє насильство є тією проблемою, яка часто замовчується в сім'ях. Але від мовчання ситуація не покращується, а навпаки – загострюється, оскільки образи переростають в бійки, а страх – в апатію [43].

Вивчаючи анатомо-фізіологічні та психологічні відмінності жінок і чоловіків, науковці з'ясували, що в жінок меншими є зріст, вага, обсяг мускулатури тіла тощо. Тому жінка в силу своїх особливостей біологічно слабша за чоловіка та обмежена у своїх фізичних можливостях. Це зумовлює появу у неї певних звичок, прагнень, інтересів, які позначаються на виборі проявів поведінки, діях, що роблять її вразливою в під час непередбачуваного нападу чи застосування психічного насильства. З огляду на свої статеві відмінності психофізичного характеру, жінки перебувають в нерівному становищі з чоловіками, що добре усвідомлюється останніми [36].

Дослідниці Л. Романовська та О. Василенко здійснили експериментальне дослідження соціально-психологічного стану жінок-жертв домашнього насильства та визначили дві групи таких жінок:

1) «слабкі» (таким жінкам притаманний внутрішньоособистісний конфлікт, за якого ситуація насильства часто викликає в них суперечливі почуття провини й ненависті);

2) «сильні» (у жінок цієї групи реакції комунікації та афектації в ситуації насильства набувають більш стеничного характеру).

Результати проведеного дослідження дали змогу дослідницям стверджувати про необхідність впровадження тренінгів з подолання страхів та тривожності у жінок-жертв домашнього насильства [53].

Досить цікавим є праці науковця та юриста Д. Тичини, який за результатами кримінологічного вивчення поведінки жертв домашнього насильства виокремив такі їх *типи*:

1) пасивний (особи, які не чинять опір кривднику);

2) пасивно-провокуючий (особи, які не протидіють домашньому насильству, проте своїм зовнішнім виглядом, вчинками провокують кривдників до насильницьких дій);

3) імпульсивний (особи, які характеризуються несвідомим почуттям страху, підвищеною тривожністю, пригніченістю реакцій і раціонального мислення при застосуванні до них насильницьких дій);

4) агресивний (особи, поведінка яких характеризується підвищеною агресивністю, а під час вчинення насильства застосовують активний опір кривднику);

5) активний (особи, які вперше зіткнулись з домашнім насильством і не мають жодних намірів продовжувати його терпіти, тому відразу звертаються до правоохоронних органів, соціальних інститутів, психологів, намагаючись притягнути кривдника до відповідальності);

6) латентний (особи, які протягом тривалого періоду терплять факти домашнього насильства, але в жодному разі не звертаються по допомогу та ретельно приховують усе від оточуючих) [57, с. 519].

Д. Тичина додає, що саме представники останнього – латентного типу доводять своїм мовчанням домашнє насильство до серйозних проблем, і тому

про насильство стає відомо вже на стадії важких психологічних та інших наслідків для потерпілих (заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, умисного вбивства, вбивства у стані афекту тощо) [57, с. 519].

Також автор надає свою *типову характеристику жертви домашнього насильства*: це особа жіночої статі, віком від 25 до 50 років, заміжня, або перебуває у фактичному шлюбі, має на утриманні дитину, з повною загально-середньою освітою, тимчасово непрацююча та без постійного джерела доходу, схильна до аморальної поведінки та з'ясування стосунків у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, у дитинстві та юності була жертвою чи свідком насильства і неодноразово притягувались до адміністративної відповідальності [57, с. 519].

Аналізуючи життя кривдників С. Гарькавець стверджує, що найчастіше вони з раннього дитинства піддавалися приниженням, знущанням, експлуатації тощо. Більшість кривдників зазнавали тих самих насильницьких дій, що й їхня майбутня жертва, тобто вони неодноразово в минулому ставали жертвами. У свою чергу, відсутність належної реакції соціуму на факти жорстокого поводження щодо них озлобили їх, привчили до думки про всюдозволеність і можливість застосування будь-яких насильницьких дій для досягнення своєї мети. Конфліктно-агресивні стереотипи поведінки є типовими для кривдників, особливо це стосується тих осіб, які вчиняють злочини з особливою жорстокістю [11].

Науковець додає, що соціально-економічний, правовий, психічний стан жертви у випадках, коли насильство відбувається при безпосередній взаємодії з жертвою, складають елементи ситуації, у якій діє кривдник. Тому важливим є врахування наявності зв'язків між жертвою та кривдником, що може досить докладно характеризувати як саму жертву, так і її насильника [11].

Характеризуючи *віктимологічний портрет кривдника* у домашньому насильстві, науковці Є. Моїсеєв, О. Джуза, В. Василевич виділяють низку спільних рис:

1) низький рівень освіти та пов'язаний з ним низький рівень культури. Малограмотні особи з низьким рівнем культури відрізняються помітною агресивністю, частіше вчиняють насильницькі дії, і тому частіше викликають на себе реакцію, що призводить до заподіяння шкоди. Також низький рівень освіти і культури призводить до неспроможності оцінити ситуацію та можливі наслідки поведінки.

Порівняльний аналіз співвідношення освітнього рівня кривдників і жертв залежно від тяжкості вчиненого злочину дозволяє стверджувати, що найбільш тяжкі насильницькі дії вчиняють у сім'ї ті особи, які мають вищий освітній рівень, ніж їх жертва, а менш тяжкі – особи, які мають низький рівень освіти. Справа в тому, що між освітнім рівнем жертв і характером їх поведінки існує зворотна залежність: потерпілі з низьким рівнем освіти провокують домашнє насильство своєю неправомірною або антигромадською поведінкою (образами, приниженнями, знущаннями, п'яними дебошами, побоями членів сім'ї).

Тому у стані сильного душевного хвилювання і напруження найчастіше вчиняються найбільш тяжкі насильницькі злочини в сім'ї. Проте варто зазначити, що отримана освіта ще не визначає належного рівня моральної культури людини, зокрема, культури спілкування з іншими людьми;

2) низький рівень соціального статусу. При цьому найбільш високим соціальним статусом володіють жертви менш тяжких насильницьких дій у сім'ї [36].

Таким чином, проблема домашнього насильства полягає в особистісних характеристиках та певних моральних якостях як самого кривдника, так і його жертви. Тому головною проблемою має бути психологічна характеристика цих осіб, їх емоційна нестабільність, комплекси, амбіції тощо.

1.3 Особливості підготовки майбутніх психологів до роботи з жертвами домашнього насильства

Загальновідомо, що діяльність психолога має бути спрямована на відновлення ресурсів клієнта, в тому числі й жертви домашнього насильства. Така робота повинна ґрунтуватися на головних принципах проведення заходів психологічного втручання і враховувати *віктимологічні засади надання психологічної допомоги*, а саме:

- безоціночне ставлення до жертви;
- відповідність форм і методів надання психологічної допомоги особливостям віктимізації людини;
- залучення форм допомоги інших фахівців залежно від джерела та особливостей віктимізації [56, с. 61].

Особливостям підготовки майбутніх психологів до роботи з жертвами домашнього насильства присвячені наукові дослідження Л. Барбарош, О. Василенко, О. Кайріс, К. Кальницької, Т. Кобилянської, Ю. Приходько, Л. Романовської, В. Синишиної, О. Смук та багатьох інших дослідників.

Психолог К. Кальницька стверджує, що особливості психологічної роботи з жінками, які стали жертвами домашнього насильства полягають в гармонізації їх особистості, акцентуванні уваги на позитивних якостях. Тому доброзичлива увага психолога, його нейтралітет, чесність, незасудження, емпатія є головними принципами індивідуальної роботи з жертвами домашнього насильства [30, с. 144].

Науковці зауважують, що ситуація віктимізації є не завжди тією ситуацією, яка потребує втручання психолога. Водночас відновлення ресурсів жертви може потребувати звернення до соціальних, юридичних, медичних служб [56, с. 61].

Однією з найважливіших проблем *психологічного консультивання жінок*, які постраждали від домашнього насильства є те, що багато потерпілих повертаються до своїх кривдників навіть після надання їм психологічної

допомоги, оскільки не в змозі подолати емоційну залежність від подружніх стосунків. Ускладнює психологічну роботу й фаза уявного примирення з кривдником або «медовий місяць». Тому в контексті проблеми домашнього насильства варто навчати жінок усвідомленого розуміння поняття «віктимна поведінка» для того, щоб допомогти їм зрозуміти недопустимість толерування насильства взагалі [55].

Дослідниці В. Синишина та О. Смуk зазначають, що жертви хронічної травми не звертаються за психологічною допомогою, адже намагаються уникати будь-яких повторних негативних емоційних переживань та реакцій [55].

Жінки-жертви домашнього насильства користуються такими механізмами захисту, як витіснення, регресія та заміщення. У виборі копінг-стратегій поведінки орієнтуються на уникнення або ж на конфронтацію. Вони не схильні до вирішення проблеми, планування дій щодо її подолання, а навпаки, обирають шлях дистанціювання від людей. Тому основним завданням психолога є встановлення взаємодії з жертвою домашнього насильства на основі емпатії та надання алгоритму комунікації, що знизить ймовірність повторної травматизації.

Робота психолога з жертвою повинна починатись з аналізу події, яка її травмувала. Фахівцю потрібно пам'ятати, що ретравматизація настає при спогадах та розповідях про травмуючу подію. Психіка сприймає ці процеси як травмуючі, які існують тут і тепер, і реагує на них звичним для себе способом. Тому психологам слід працювати таким чином, щоб не допустити вторинну травматизацію та ретравматизацію жінок-жертв домашнього насильства. Після цього важливо звернути увагу на реконструювання травми та інтеграцію її в автобіографічну пам'ять.

Травмофокусована терапія, на думку В. Синишиної та О. Смуk, повинна звільнити ресурс жертви, в результаті чого психіка спроможна буде нівелювати повторні стресогенні переживання та їх наслідки. А це можливо тільки при розширенні вікна толерантності і тому для роботи з травмою слід

використовувати іманжинативні техніки, які розширюють внутрішній ресурс жінки [55].

Серед інструментів, якими має користуватися психолог з метою розширення вікна толерантності мають бути техніки відволікання, засновані на здатності повертати себе до реальності та переключатися на сенсорні відчуття (колір, смак, запахи, звуки тощо). Ці техніки у науковій літературі часто називають техніками «заземлення» або техніки майндфулнес. Остання може відтворюватись спостереженнями за відчуттями під час споглядання пейзажів, спілкуванням з тваринами, заняттями улюбленими хоббі тощо [55].

У випадку, коли жертвою домашнього насильства є *дитина*, то працівник психологічної служби має зустрітись з дитиною, стосовно якої надійшла інформація про жорстоке поводження. Під час зустрічі з дитиною, психолог має звернути увагу на такі зміни у її поведінці, які описує Л. Барбарош:

- зниження або повна втрата інтересу до навчання;
- різке зниження рівня інтелектуального розвитку;
- загальмованість у відповідях і при виконанні навчальних завдань;
- труднощі з запам'ятовуванням, концентрацією уваги;
- відсутність друзів або надмірна дружелюбність;
- неохайний вигляд, гігієнічна занедбаність;
- постійний голод або спрага;
- низька самооцінка, невпевненість у собі;
- почуття провини [3, с. 5-6].

Бесіда з дитиною, яка постраждала чи стала свідком домашнього насильства має бути побудована за такими *фазами*:

1. *Попередня фаза*, що охоплює усі дії, які передують контакту з дитиною. Вона полягає в отриманні інформації про дитину, а також про її найближче оточення і сім'ю. Під час цієї фази слід визначити, хто братиме участь в опитуванні і хто виконуватиме в ньому провідну роль.

2. *Вступна фаза*. Психолог знайомиться з дитиною, озвучує тему розмови, повідомляє ким він є і в чому полягає його робота. Розмову з дитиною

слід починати з нейтральних, безпечних тем, наприклад, запитати про улюблену гру, телепрограму, улюблену їжу. Під час вступної фази слід встановити, чи дитина в змозі відрізнити правду від брехні та ознайомити її з обов'язком говорити правду.

3. *Фаза вільної розповіді*, коли дитина-жертва чи свідок має розповісти про хід подій вільно, у своєму темпі, згідно з послідовністю згадуваного змісту. Цей етап показує, які елементи подій викликали емоції, були для дитини важливими, вартими того, щоб їх помітити та запам'ятати. Дитину не слід перебивати, виправляти, уточнювати її висловлювання або їх коригувати, порівнювати з інформацією, яка відома з інших джерел. Це може завадити перебігу її думок.

4. *Фаза детальних запитань*. Психолог на цьому етапі опитування має застосовувати відкриті запитання: «Що ти ще пам'ятаєш про подію..? Що ще сталося...?». Фахівець повинен ставити цілеспрямовані запитання, які стосуються:

- а) характеру насильства, якщо воно було;
- б) часу;
- в) людини, що заподіяла насильство;
- г) місця події;
- д) оточення;
- е) інших обставин тощо.

Якщо дитині важко розповідати про події, які вона пережила, необхідно запропонувати відтворити ситуацію за допомогою малюнків, предметів, ляльок. На етапі детальних запитань важливо зосередитися на інформації, яку надає дитина, і лише згодом – на даних, отриманих з інших джерел.

5. *Заклучна фаза*. Під час цієї фази першим питанням психолога має стати, як почувається дитина після опитування та чи є у неї якісь побоювання. Після цього варто розказати дитині, що відбуватиметься далі, які дії будуть наступними і пояснити, яка їх мета. Наостанок слід поговорити на нейтральні теми, щоб знизити напругу душевного стану дитини.

Після проведеного опитування дитини не можна залишати її наодинці. Необхідно доручити дитину до приходу батьків класному керівнику, вихователю, іншому педагогічному працівнику [25, с. 97-98]

Отже, домашнє насильство має важкі психологічні наслідки, тому психологам необхідно якомога раніше діагностувати факти насильства над жінкою чи дитиною та оцінити його наслідки для їхньої психіки. Будь-який вид насильства веде до складних наслідків, але їх об'єднує одне – шкода здоров'ю та небезпека для життя особи. Тому, надання своєчасної кваліфікованої психологічної допомоги має гарантувати жертві безпеку та адаптивне вираження почуттів, які пов'язані з пережитими соромом, зневірою, зневагою.

З огляду на все вище зазначене, можемо стверджувати, що навчаючись у ЗВО відбувається формування студента-психолога як майбутнього фахівця, оскільки в цей період активно розвиваються його особистісні властивості (направленість, темперамент, здібності); пізнавальні процеси (відчуття, сприймання, уява, пам'ять, мислення, мова, увага, спостережливість); емоційно-вольові якості (впевненість, зібраність, готовність до активних дій і інші).

Ми підтримуємо думку О. Кайріс про те, що у формуванні професійних компетенцій майбутнього психолога значну роль відіграє не лише зміст освіти, але й освітнє середовище ЗВО, зокрема, студентська група, яка здійснює соціалізуючу і виховну дію на особистість здобувача. Навчальна взаємодія в студентській групі є моделлю професійного спілкування. В ній відбувається формування у здобувачів таких позитивних особистісних якостей, як: спрямованість на завдання, цілеспрямованість, відповідальність, емоційна стійкість, соціально-психологічна адаптація, комунікабельність, здібність до командної взаємодії тощо [33, с. 88-89].

Оскільки в роботі з жертвами домашнього насильства психолог змушений проявляти свої особистісні якості, у тому числі і лідерські, то у процесі навчання в ЗВО студенти-психологи повинні мати відповідні умови, які б сприяли пізнанню власних лідерських якостей, розвитку їх та реалізації в процесі життєдіяльності [33, с. 163].

Також досить важливим є психологічний клімат, який панує в ЗВО загалом, та в студентській групі зокрема. Адже цей клімат відображає якісну сторону міжособистісних стосунків, стан групового настрою. Психологічний клімат може як сприяти, так і перешкоджати навчанню й розвитку особистісних і професійно важливих якостей студентів-психологів. Для успішного формування професійних компетенцій у групі має бути сприятливий психологічний клімат, без протиріч і конфліктів [33, с. 90].

Таким чином, можемо зробити висновок, що студентська група з високою згуртованістю, сприятливим психологічним кліматом є не лише моделлю професійного спілкування, але й створює умови для успішного формування у майбутніх психологів необхідних компетенцій і якостей до роботи з жертвами домашнього насильства. Викладачі та куратори студентських груп повинні використовувати активні методи навчання, що є основним чинником розвитку готовності студентів-психологів до майбутньої професійної діяльності.

1.4 Розвиток особистісних і професійних якостей майбутніх психологів до роботи з жертвами домашнього насильства

Діяльність психолога, на думку Н. Сердюк, складна і дуже відповідальна сфера професійної діяльності, що передбачає пізнання індивідуальних особливостей людей, їх глибоких внутрішніх переживань і станів. У процесі роботи психолог використовує конфіденційну інформацію, недбале використання якої може завдати шкоди клієнту. Тому до психологів висувається низка особливих вимог [54, с. 1].

Питання необхідності формування і розвитку особистісних і професійних якостей майбутніх психологів до роботи з жертвами домашнього насильства розглядають у своїх наукових працях О. Василенко, Т. Кобилянська, Ю. Приходько, Л. Романовська та інші.

Серед комплексу *професійно важливих якостей психолога* дослідниця Т. Кобилянська виділяє такі, як:

- професійну компетентність та вирішення професійних задач на рівні професійного автоматизму;
- міцність засвоєння професійно-етичних цінностей (гуманність, справедливість, конфіденційність, безкорисливість, чесність тощо);
- усвідомлене використання власних особистісних якостей і навичок спілкування в професійних цілях;
- відповідальність, самоорганізованість і самодисципліна;
- глибока і щира зацікавленість у вирішенні професійних проблем;
- налаштування на роботу часто в непростих умовах вирішення різних психологічних проблем;
- здатність викликати довіру в людей, бажання співпрацювати, допомагати, і, в той же час, не дозволяти собою маніпулювати, пригнічувати себе як особистість і фахівця [32].

Т. Кобилянська зауважує, що для майбутніх психологів, які навчаються в закладах вищої освіти (далі – ЗВО) особливо важливо розвивати такі *якості*, як:

- системність, диференційованість, інтегрованість мислення;
- спрямованість на пізнання внутрішніх психічних процесів, їх особливостей і структурної організації;
- здатність до аналізу різних зовнішніх проявів поведінки людей у їх цілісності, багатогранності і багатовимірності.

Дослідниця робить висновок, що для виконання професійної діяльності майбутній психолог має вміти поєднувати особистісні та професійні якості на психофізіологічному, інтелектуальному та особистісному рівнях [32].

У своєму дослідженні ми поділяємо думку авторки про поділ *особистісних якостей майбутніх психологів на декілька груп*:

До першої групи належать ті якості, які тісно пов'язані з психічними процесами (сприйняття, пам'ять, увага, уява, мислення), психічними станами

(стани свідомості, стриманість, індіферентність) та вольовими характеристиками (наполегливість, послідовність, імпульсивність).

Другу групу якостей складають самоконтроль, самокритичність, самооцінка власних вчинків, стресостійкість, фізична тренуваність, самонавіювання, уміння переключатися і регулювати свої емоції.

До третьої групи якостей належить комунікативність, емпатійність, візуальність, красномовність тощо [32].

Розглядаючи особистісні якості психолога як чинника його професійності, Ю. Приходько визначає низку *складових професійності майбутнього психолога*, які потрібно розвивати під час підготовки в ЗВО:

- позитивна мотивація до майбутньої професійної діяльності;
- добре виражена особистісна і професійна ідентичність;
- володіння культурою спілкування та готовність до конструктивного діалогу і партнерства;
- гнучкість та відкритість до інакших поглядів і суджень;
- сприйнятливність, оптимізм і віра у здатність клієнта до позитивних змін й розвитку;
- урівноваженість, терпимість до ситуації невизначеності, високий рівень саморегуляції поведінки;
- розвинена уява, інтуїція, інтелект;
- впевненість у собі, адекватна самооцінка;
- здатність до професійної рефлексії [50, с. 124-125].

До індивідуально-особистісних характеристик психолога, який працює з дисфункціональними сім'ями, Т. Кобилянська відносить: спостережливість, аналітичність мислення, творчість, дотримання моральних і правових норм поведінки, комунікабельність, розвинена інтуїція [32].

У свою чергу, *протипоказаннями для роботи психолога*, на думку Т. Кобилянської, є наступні:

- зневага до людей;
- прагнення мститися;

- психічна неповноцінність;
- низький рівень комунікативних здібностей;
- нездатність вибудовувати стосунки з людьми на засадах взаємоповаги та взаєморозуміння;
- лінь, безініціативність тощо [32].

Отже, розглянувши особливості роботи психолога з жертвами домашнього насильства та проаналізувавши наукові джерела з проблеми розвитку особистісних і професійних якостей психолога ми дійшли висновку, що до професійно обумовлених якостей фахівця належать: позитивна мотивація до діяльності; володіння культурою спілкування та готовність до конструктивного діалогу; гнучкість і відкритість до інакших поглядів і суджень; здатність до професійної рефлексії.

Основними особистісними якостями психолога, який працює з жертвами домашнього насильства мають бути: спостережливість, аналітичність мислення, творчість, розвинена інтуїція, стресостійкість, емпатійність, комунікабельність, самоконтроль, стриманість, наполегливість.

Висновки до розділу

Отже, аналіз наукових джерел показав, що під поняттям «насильство» в науці мають на увазі умисний фізичний чи психологічний вплив однієї особи на іншу проти її волі, що завдає цій особі фізичну, моральну, майнову шкоду, або містить у собі загрозу заподіяння зазначеної шкоди зі злочинною метою.

У свою чергу, домашнє насильство – це всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання між колишнім чи теперішнім подружжям або особами, які спільно проживають чи проживали однією сім'єю, але не перебувають або не перебували в шлюбі, незалежно від того, чи проживає або проживала особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що і особа, яка постраждала від домашнього насильства.

У віктимології – науці, що вивчає як жертв злочинів, так і жертв певних соціальних і природних явищ, розглядається широке коло причин, які можуть перетворювати людину на жертву.

Віктимологічний портрет жертви домашнього насильства є складним психосоціальним компонентом кримінології, що має ряд соціально-демографічних та морально-психологічних ознак, які при взаємодії із зовнішніми чинниками обумовлюють підвищену можливість людини стати жертвою, оскільки більшість з них мають віктимний характер.

Порівняльний аналіз віктимологічного портрету кривдника домашнього насильства показав, що йому притаманні такі риси, як: низький рівень освіти та пов'язаний з ним низький рівень культури; низький рівень соціального статусу. Також більшість кривдників зазнавали тих самих насильницьких дій, що й їхня майбутня жертва, тобто вони неодноразово в минулому ставали жертвами.

Особливості психологічної роботи з жінками і дітьми, які стали жертвами домашнього насильства полягає в гармонізації їх особистості, акцентуванні уваги на позитивних якостях. Надання своєчасної кваліфікованої психологічної допомоги має гарантувати жертві безпеку та адаптивне вираження почуттів, які пов'язані з пережитими соромом, зневірою, зневагою.

Діяльність психолога з жертвами домашнього насильства складна і дуже відповідальна, що передбачає пізнання індивідуальних особливостей цих осіб, їх глибоких внутрішніх переживань і станів. У процесі роботи психолог використовує конфіденційну інформацію, недбале використання якої може завдати шкоди клієнту, тому до особистісних та професійних якостей психологів висувається низка особливих вимог.

За результатами аналізу наукових праць нами з'ясовано, що професійно важливими якостями фахівця з психології мають бути: позитивна мотивація до діяльності; володіння культурою спілкування та готовність до конструктивного діалогу; гнучкість і відкритість до інакших поглядів і суджень; здатність до професійної рефлексії.

До особистісних якостей психолога, який працює з жертвами домашнього насильства належать: спостережливість, аналітичність мислення, творчість, розвинена інтуїція, стресостійкість, емпатійність, комунікабельність, самоконтроль, стриманість, наполегливість.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНІВ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО РОБОТИ З ЖЕРТВАМИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

2.1 Діагностика рівнів готовності майбутніх психологів до роботи з жертвами домашнього насильства

Здійснивши аналіз теоретичних джерел щодо особливостей роботи психолога з жертвами домашнього насильства та проаналізувавши наукові джерела з проблеми розвитку особистісних і професійних якостей психолога, ми обрали наступні емпіричні методи дослідження для діагностики рівнів готовності майбутніх психологів до роботи з потерпілими внаслідок насилля у сім'ї. Цими методиками є:

- 1) «Методика визначення стресостійкості і соціальної адаптації Холмса і Раге» (для діагностики рівнів розвитку стресостійкості);
- 2) методика «Локус контролю» (в модифікації Є. Ксенофонтової) (для визначення рівнів розвитку самоконтролю);
- 3) методика «Діагностика рефлексивності А. Карпова» (для визначення рівнів розвитку здатності до професійної рефлексії);
- 4) Тест комунікативних умінь Л. Міхельсона, адаптований Ю. Гільбухом (для діагностики рівнів розвитку володіння культурою спілкування та готовності до конструктивного діалогу);
- 5) Методика вивчення мотиваційного профілю особистості (Ш. Річі та П. Мартін) (для визначення рівнів розвитку мотивації до діяльності).

У дослідженні взяли участь 40 студентів денної і заочної форм навчання третього курсу спеціальності «Психологія» Хмельницького національного університету (далі – ХНУ).

Зауважимо, що діагностичне дослідження проводилось під час проходження переддипломної практики на кафедрі психології та педагогіки

ХНУ. Студенти-психологи третього курсу надали усні згоди на участь у нашому дослідженні.

«Методика визначення стресостійкості і соціальної адаптації Т. Холмса і Р. Раге» дозволяє визначити рівень розвитку стресостійкості людини як здатності витримувати певні психофізичні навантаження та переносити стреси без шкоди для організму і психіки. Вона містить 43 психотравмуючі події повсякденного життя людини і кожна подія оцінюється в балах за 100 бальною шкалою.

Інтерпретація результатів дослідження:

- менше 150 балів позначає досить високу опірність стресу;
- 150 – 199 балів – висока опірність стресу;
- 200 – 299 балів є пороговою опірністю стресу;
- 300 і більше – низька опірність стресу [61].

Результати проведеної «Методики визначення стресостійкості та соціальної адаптації Т. Холмса і Р. Раге» серед 40 студентів денної і заочної форм навчання третього курсу спеціальності «Психологія» ХНУ представлені на рисунку 2.1.

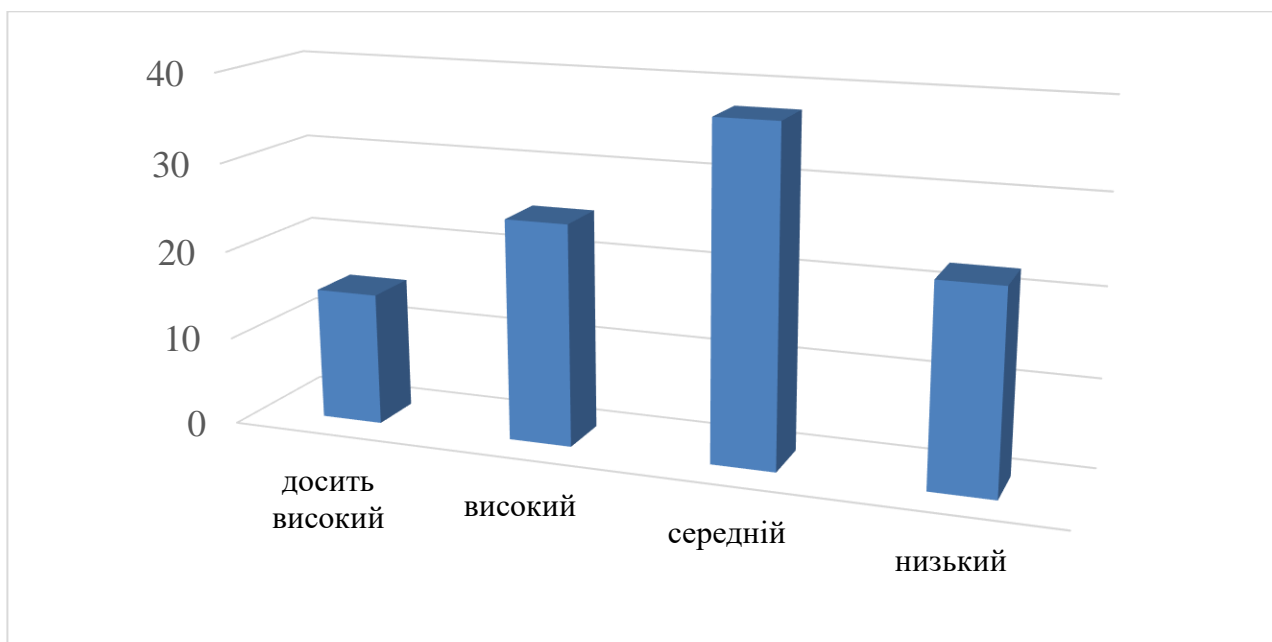

Рисунок 2.1 – Результати дослідження рівнів розвитку стресостійкості студентів-психологів (у %)

Дані, наведені на рис. 2.1 свідчать про переважно середній (37,5%) та високий (25%) рівні розвитку стресостійкості майбутніх психологів. Це говорить про те, що вони легко долають стресові ситуації та негативні стани, що виникають внаслідок цього. Таким студентам характерна адекватна самооцінка, хоча іноді вони схильні переоцінювати свої можливості, але готові нести відповідальність за свої рішення і дії. Також вони є комунікабельними, організованими, ініціативними, але іноді у стосунках з іншими приймають їхню точку зору та пристосовуються під них, поступаючись власними потребами й інтересами.

На жаль, нами були виявлені також низькі рівні розвитку стресостійкості у 22,5% студентів-психологів, що говорить про те, що ці студенти мають низьку самооцінку та переоцінювання інших. Вони недостатньо активні, не мають бажання рефлексувати та аналізувати власні вчинки, розуміти причиннево-наслідкові зв'язки подій. Іноді вони проявляють агресію та нетерпимість до чужих думок, почуттів, інтересів. Усе це призводить до підвищення рівня фрустрації.

З метою діагностики рівнів розвитку внутрішнього локусу контролю у майбутніх психологів нами була застосована *Методика «Локус контролю» (в модифікації Є. Ксенофонтової)* [52]. За допомогою цієї методики ми змогли вивчити внутрішню спрямованість особистості досліджуваних, визначити рівень їх здатності усвідомлювати і брати на себе відповідальність за прийняття складних рішень і виконання дій.

Результати дослідження параметрів інтернальності у розвитку внутрішнього локусу контролю серед 40 студентів-психологів представлені на рисунку 2.2.

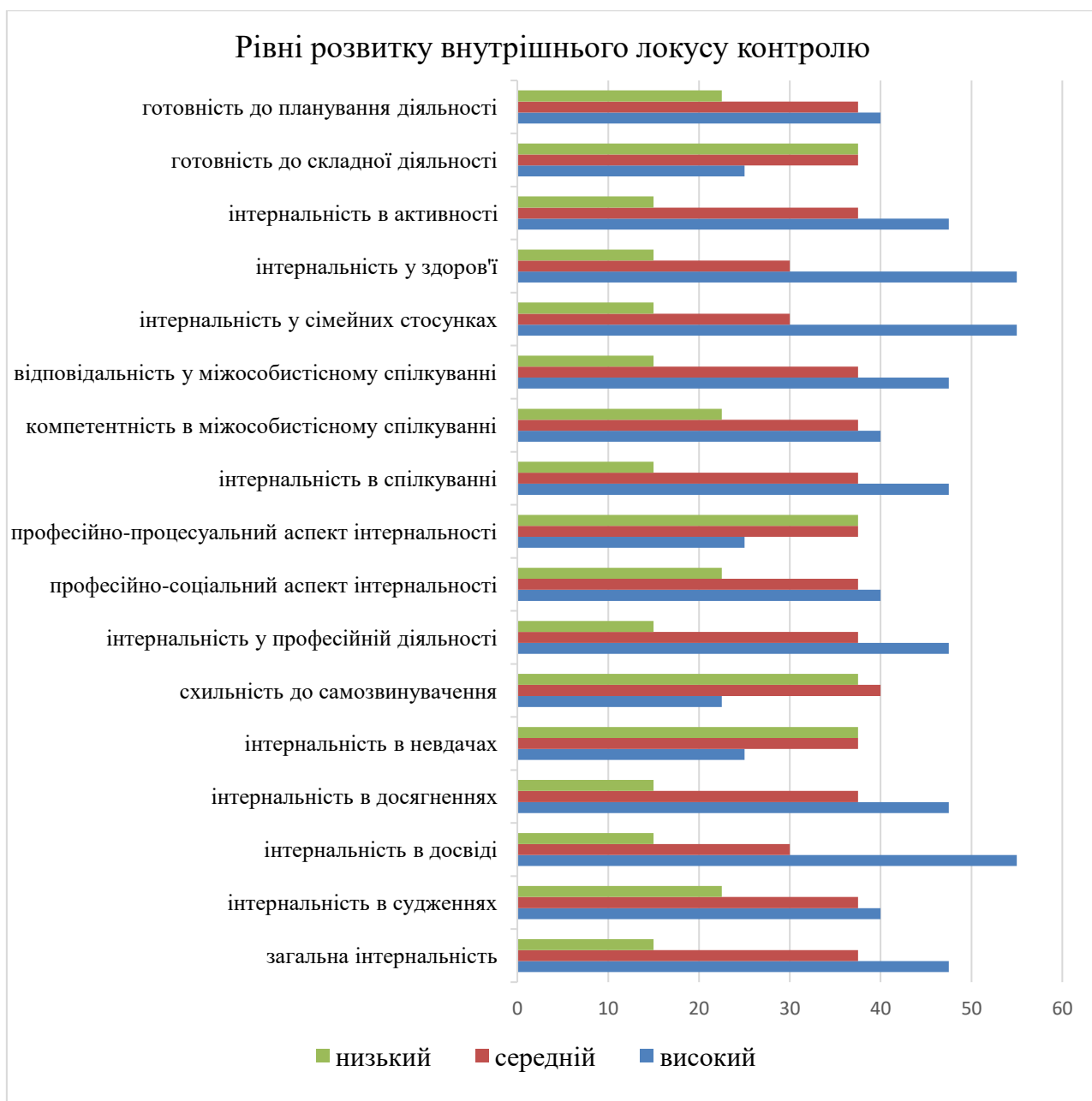

Рисунок 2.2 – Результати дослідження рівнів розвитку внутрішнього локусу контролю у майбутніх психологів (у %)

Отже, як бачимо з рис. 2.2, високі (47,5%) та середні (37,5%) показники за параметром «Загальна інтернальність» показують, що більшість студентів-психологів мають стійкий внутрішній локус контролю, є впевненими в собі та своїх силах, активні, відповідальні за власне життя і життя інших.

Майбутні психологи з високими показниками «Інтернальність у судженнях про життя взагалі» (40%) і «Інтернальність в описі особистого

досвіду» (55%) володіють значним багажем особистого досвіду і суджень про життя.

Високі (47,5%) показники за параметром *«Інтернальність у сфері досягнень»* свідчать про те, що студенти-психологи вважають себе причиною власних досягнень, готові до нових звершень і здатні впливати на успішність своєї діяльності.

Середні (37,5%) та низькі (37,5%) показники параметру *«Інтернальність у сфері невдач»* говорять про те, що майбутні психологи не відчують в повній мірі власної відповідальності за невдачі, які вже сталися або ще можуть статись.

Переважно низькі (40%) та середні (37,5%) показники за параметром *«Схильність до самозвинувачення»* засвідчують відсутність проявів самозвинувачувальної поведінки у майбутніх психологів.

Високі (47,5%) і середні (37,5%) показники *«Інтернальності у професійній діяльності»* свідчать про те, що в майбутній професійній діяльності студенти-психологи виявлятимуть схильність до прийняття відповідальності на себе у вирішенні професійних задач, у стосунках з керівниками та з колегами.

Високі (47,5%) та середні (37,5%) показники за параметром *«Інтернальність у міжособистісному спілкуванні»* говорять про те, що студенти-психологи є незалежними у відносинах з оточуючими та здатні гнучко змінювати характер спілкування з ними.

Досить високі показники (55%) за параметрами *«Інтернальність у сфері сімейних відносин»* та *«Інтернальність у сфері здоров'я»* говорять про те, що майбутні схильні брати на себе відповідальність як у внутрішньо сімейних відносинах, так і у ставленні до власного здоров'я.

Високі (47,5%) показники за параметром *«Інтернальність в активності»* свідчать про готовність студентів-психологів до досягнення життєвих цілей.

Переважно середні (37,5%) показники за параметром *«Готовність до діяльності, пов'язаної з подоланням труднощів»* свідчать про достатній рівень готовності майбутніх психологів до подолання складних життєвих ситуацій.

Таким чином, можемо зробити висновок, що майбутні психологи володіють достатньо високим рівнем розвитку власного внутрішнього контролю. Вони прагнуть досягати успіху, розвивати професійні уміння і навички, що забезпечують реалізацію їхньої інтернальності.

Наступною методикою, використаною нами у емпіричному дослідженні, стала методика «Діагностика рефлексивності А. Карпова», за допомогою якою ми визначили рівні розвитку рефлексивності як особистісної та професійно значущої якості майбутніх психологів. Результати наведені на рисунку 2.3.

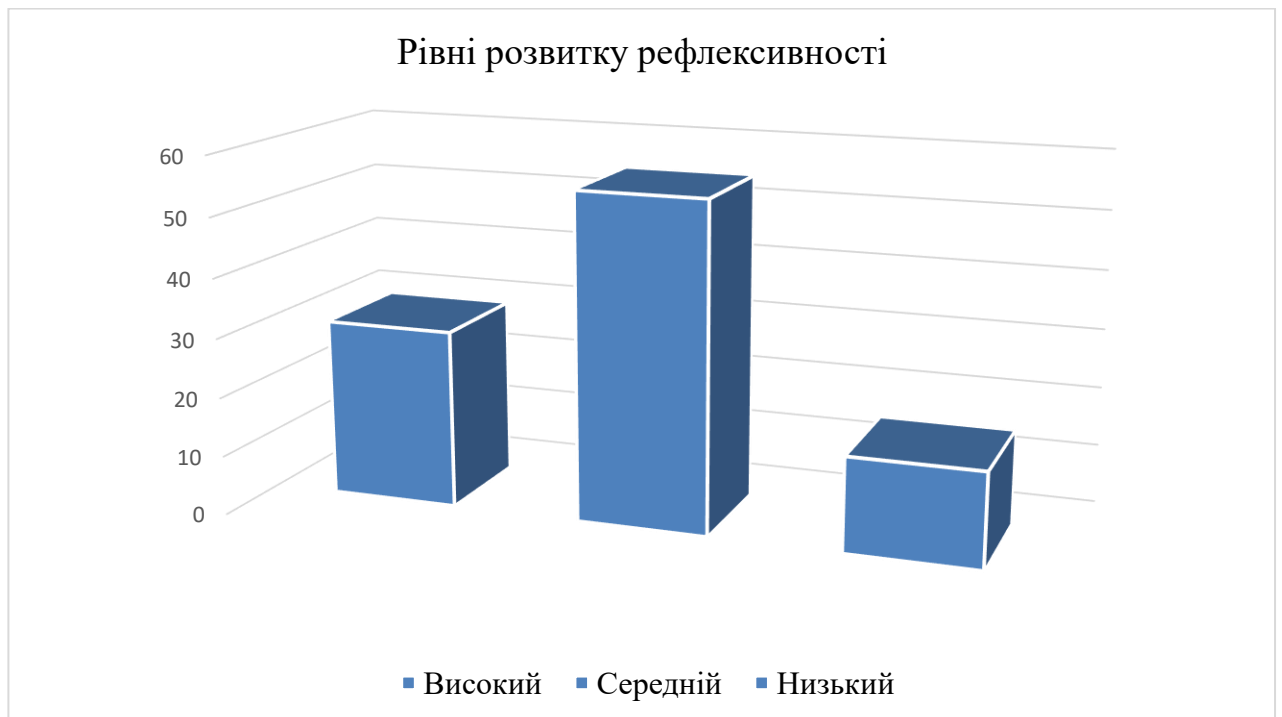

Рисунок 2.3 – Рівні розвитку рефлексивності як особистісної та професійно значущої якості майбутніх психологів (у %)

Дані, наведені на рис. 2.3 свідчать про те, що більшість студентів-психологів характеризуються середніми рівнями (55%) розвитку рефлексивності. Це говорить про те, що вони здатні аналізувати власний внутрішній стан, свої дії в минулому і зараз, аналізувати дії інших людей.

З метою дослідження рівнів розвитку умінь майбутніх психологів володіти культурою спілкування і готовності до конструктивного діалогу нами був використаний *Тест комунікативних умінь Л. Міхельсона, адаптований Ю. Гільбухом* [52]. Результати дослідження представлені на рисунку 2.4.

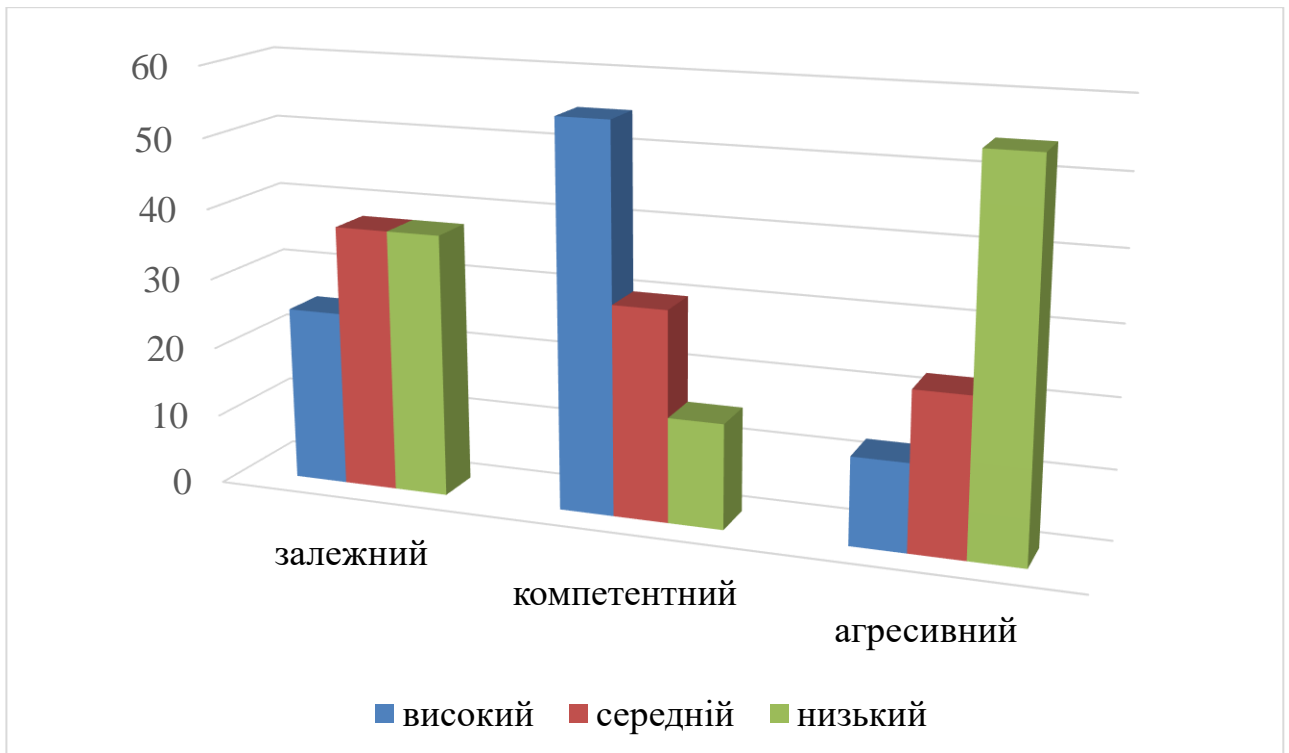

Рисунок 2.4 – Результати дослідження рівнів володіння студентів-психологів культурою спілкування і готовності до діалогу (у %)

Як видно з рис. 2.4, більшість студентів-психологів показали *залежний тип спілкування з оточуючими* (37,5%). Це свідчить про їхню певну залежність від думки старших людей (батьків, викладачів та інших). Але позитивним фактом є те, що показники агресивності у взаєминах з оточуючими виявилися досить низькими у переважної більшості досліджуваних (65%).

На завершення діагностичного дослідження ми застосували *Методику вивчення мотиваційного профілю особистості (Ш. Річі та П. Мартін)* [52]. Автори методики Ш. Річі та П. Мартін виділили 12 основних потреб людей у професійній діяльності.

Результати дослідження мотиваційного профілю та основних потреб у 40 майбутніх психологів ми представили на рисунку 2.5.

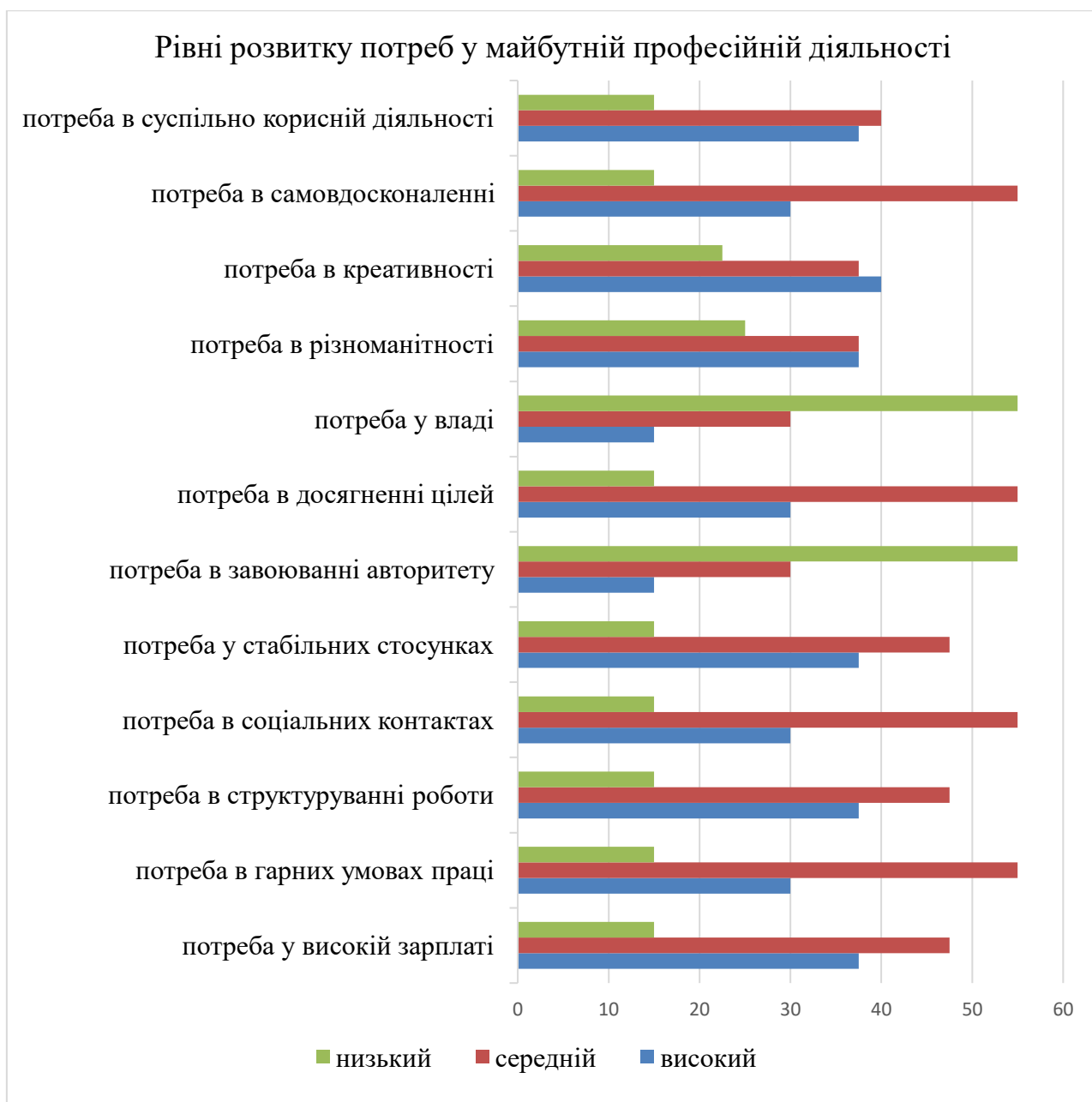

Рисунок 2.5 – Результати дослідження рівнів розвитку потреб студентів-психологів в майбутній професійній діяльності (у %)

Як видно з рис. 2.5, найвищими рівнями розвитку у студентів-психологів характеризуються такі потреби, як: «Потреба в гарних умовах праці і комфортному оточенні», «Потреба в соціальних контактах», «Потреба у досягненні сміливих, складних цілей», «Потреби в самовдосконаленні, самозростанні і розвитку».

За результатами проведеної методики встановлено наступне:

– майбутні психологи воліють працювати в гарних умовах і комфортному оточенні;

– вони отримують задоволення від спілкування з іншими людьми і здатні витримувати навколишню метушню;

– студенти-психологи виявляють бажання самостійно досягати складних цілей, але, у той же час, уникають виконання тих завдань, які характеризуються невизначеністю або неможливістю оцінити власний внесок у діяльність;

– майбутні психологи мають бажання бути незалежними, самостійними, займатися саморозвитком і самовдосконаленням.

На іншому пріоритетному рівні для студентів-психологів виявилися такі потреби, як: «Потреби у високій заробітній платі», «Потреби в структуруванні роботи, наявності зворотного зв'язку», «Потреба у підтримці стабільних взаємин» та «Потреба в суспільно корисній праці».

Ці дані свідчать про наступне:

– майбутні психологи якщо матимуть можливість більше заробити, то вони будуть високо мотивованими і задоволеними своєю працею;

– в майбутній професійній діяльності вони прагнутимуть довірливих взаємин з оточуючими і хочуть бути впевненими у тому, що чітко виконують усі професійні задачі, а їхні дії характеризуватимуться упорядкованістю і контрольованістю;

– прагнення цікавої і суспільно корисної роботи є для них важливішим за усі інші показники та вказує на свідому професійну мотивацію студентів-психологів.

Досить гарним показником, виявленим за допомогою цієї методики є те, що студенти-психологи не мають чітко виражених потреб в завоюванні авторитету і визнання з боку інших людей, прагнення керувати іншими, адже такі майбутні фахівці не здатні приймати самостійні і незалежні рішення, у них домінує бажання лише керувати та впливати на оточуючих задля досягнення своїх амбітних цілей.

Таким чином, діагностовані потреби студентів-психологів у майбутній професійній діяльності показали високий рівень задоволеності обраною спеціальністю та високий рівень професійної мотивації.

Отже, за результатами проведених усіх емпіричних методик можемо стверджувати, що готовність майбутніх психологів до роботи з жертвами домашнього насилля розвинена на досить доброму рівні, адже вони володіють гарним рівнем стресостійкості як здатності витримувати психофізичні навантаження та переносити стреси без шкоди для організму і психіки.

Показники за параметром «Загальна інтернальність» показали, що студенти-психологи мають стійкий внутрішній локус контролю, є впевненими в собі та своїх силах, активні, відповідальні за власне життя і життя інших.

Майбутні психологи мають досить високі показники розвитку рефлексивності як особистісної та професійно значущої якості, що дозволяє їм аналізувати власний внутрішній стан, свої дії в минулому і зараз, аналізувати дії інших людей. Також вони не проявляють агресивності у взаєминах з оточуючими, але є дещо залежними від думки старших за них людей. У майбутній професійній діяльності вони прагнуть працювати в гарних умовах і комфортному оточенні, отримувати задоволення від спілкування з іншими людьми, самостійно досягати складних цілей, воліють бути незалежними, самостійними, займатися саморозвитком і самовдосконаленням.

2.2 Соціально-психологічний тренінг з розвитку особистісних і професійних якостей студентів-психологів до роботи з жертвами домашнього насильства

Одним з найефективніших методів допомоги людині відповідати сучасним вимогам праці, взаємин з оточуючими та світом є навчання її за допомогою тренінгових технологій. Термін «тренінг» виник у XIX ст. в медицині як методика психотерапевтичної роботи з пацієнтом згодом набув все

більшого поширення в професійній освіті як форма навчання, а в практичній психології – як технологія розвитку особистості.

Поняття «*тренінг*» означає тренування, що потребує особливих методичних підходів до його підготовки, організації та проведення [58, с. 548].

На думку зарубіжних науковців Р. Баклі та Дж. Кейплі, тренінг являє собою сплановані і систематичні зусилля щодо модифікації або розвитку знань (умінь) і установок людини за допомогою навчання для того, щоб досягти ефективного виконання одного чи декількох видів діяльності [4].

О. Блінов надає наступне визначення тренінгу: «... це є активна форма навчання людини умінням і навичкам, формуванню відповідних якостей для успішної діяльності» [4, с. 11].

Поняття «соціально-психологічний тренінг» вперше було введено в науку М. Форвергом. Соціально-психологічний тренінг вчені використовували на початку ХХ століття, проте особливий інтерес до нього виник тільки в 90-ті роки.

В. Шапар визначає *соціально-психологічний тренінг* як сферу практичної психології, що орієнтована на використання активних методів групової психологічної роботи з метою розвитку компетентності у спілкуванні [58, с. 548].

Дослідник О. Блінов зауважує, що соціально-психологічний тренінг спрямований на розвиток комунікативних здібностей, міжособистісних взаємин, уміння встановлювати та розвивати різні види стосунків між людьми. Автор додає, що соціально-психологічний тренінг може розглядатися як елемент навчання, що об'єднує різні прикладні елементи в психології, психотерапії, розумовій праці, спілкуванні, а також в процесі розвитку і самовдосконалення особистості [4].

Основними *методами соціально-психологічного тренінгу* є групова дискусія та рольова гра. Чисельність групи – від 7 до 15 осіб, а тривалість циклу занять – від декількох днів до місяців.

Зустрічі учасників можуть бути щоденними або один-два рази на

тиждень. Тривалість кожної зустрічі – від 1.5 години до 3-х і більше [58, с. 549].

Науковці В. Джонсон та Н. Каслов вважають, що «... головною ознакою соціально-психологічного тренінгу є те, що він надає учасникам можливість зворотнього зв'язку та обміну інформацією один про одного, усвідомлення своїх психологічних рис та розуміння рис інших членів групи.

При цьому, зростання усвідомлення себе та членів групи веде до зростання групової ефективності, а зворотній зв'язок стає джерелом особистісної інтуїції та розвитку, розвитку самосвідомості та особистісного удосконалення» [62, с. 334].

Соціально-психологічний тренінг проводиться у декілька *етапів*:

Першим етапом тренінгу є організаційно-підготовчий.

Другий етап – вступно-ознайомлюючий, який має подвійну мету:

- 1) знайомство учасників;
- 2) вироблення норм спілкування в групі.

Третім етапом тренінгу є діагностичний.

У свою чергу, кожне заняття тренінгу складається трьох частин: вступної, основної та завершальної.

Метою *вступної частини заняття* є створення позитивної атмосфери в групі, прийняття правил, за якими будуть працювати учасники заняття.

Основна частина заняття залежить від визначення тем (питань, вправ тощо), які необхідно висвітлити відповідно до завдань і змісту тренінгу.

Завершальна частина узагальнює усі розглянуті теми заняття для підведення його підсумку. Вона дозволяє відповісти на запитання учасників, з'ясувати сумніви, надати рекомендації щодо самостійного опрацювання певних питань і позитивно вийти з тренінгу з постановкою завдань на майбутнє. Дуже важливо, щоб учасники тренінгу закінчили роботу з високою мотивацією діяльності та з відчуттям упевненості в собі [4].

З огляду на визначені нами організаційні вимоги до проведення соціально-психологічного тренінгу та враховуючи діагностовані нами рівні розвитку готовності майбутніх психологів до роботи з потерпілими від насилля

в сім'ї, ми розробили власну програму соціально-психологічного тренінгу з розвитку особистісних і професійних якостей студентів-психологів до роботи з жертвами домашнього насильства.

Метою соціально-психологічного тренінгу є рефлексія студентами-психологами особистісних і професійно значущих властивостей, а також розвиток тих якостей, які необхідні для роботи з жертвами домашнього насильства.

Виходячи з мети тренінгу, ми розробили його структуру, що складається з п'яти занять:

- 1) розвиток в учасників тренінгу стресостійкості і соціальної адаптації;
- 2) розвиток в членів групи здатності до самоконтролю та саморегуляції поведінки;
- 3) розвиток здатності учасників тренінгу до професійної рефлексії;
- 4) розвиток уміння членів групи володіти культурою спілкування і виявляти готовність до конструктивного діалогу;
- 5) розвиток в учасників тренінгу мотивації до діяльності.

Структура програми соціально-психологічного тренінгу з розвитку особистісних і професійних якостей студентів-психологів до роботи з жертвами домашнього насильства представлена в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1 – Програма соціально-психологічного тренінгу з розвитку особистісних і професійних якостей студентів-психологів до роботи з жертвами домашнього насильства

№ з/п	Вид роботи	Матеріали для роботи	Час
<i>Заняття 1</i>			
<i>Розвиток стресостійкості і соціальної адаптації</i>			
1.1.	Привітання. Знайомство	-	10 хв

Продовження таблиці 2.1

1.2.	Інформаційне повідомлення «Стреси у нашому житті»	-	10 хв
1.3.	Вправа «Я – впевнена людина»	правило формування особистості на аркуші А4	10 хв
1.4.	Вправа «Долаємо стрес»	-	10 хв
1.5.	Вправа «Емоції і вчинки»	аркуші паперу, на яких написані незакінчені речення	10 хв
1.6.	Вправа «Позитивне мислення»	-	5 хв
1.7.	Підбиття підсумків	-	5 хв
<i>Заняття 2</i>			
<i>Розвиток здатності до самоконтролю та саморегуляції поведінки</i>			
2.1.	Привітання	-	5 хв
2.2.	Гра «Кому це належить?»	-	10 хв
2.3.	Вправа «Збереження працездатності»	різнокольорові смужки	10 хв
2.4.	Вправа «Дерево»	-	10 хв
2.5.	Гра «Перешкода»	обручі, стрічка для балансування, стільці	10 хв

Продовження таблиці 2.1

2.6.	Вправа «Джерело енергії»	дошка чи екран, крейда	10 хв
2.7.	Підбиття підсумків	-	5 хв
<i>Заняття 3</i>			
<i>Розвиток здатності до професійної рефлексії</i>			
3.1.	Привітання	-	5 хв
3.2.	Вправа «Автопортрет»	-	10 хв
3.3.	Вправа «Незакінчене речення»	капелюх з аркушами паперу, на яких написані речення	10 хв
3.4.	Вправа «Без маски»	картки, на яких написані фрази	10 хв
3.5.	Вправа «Вільний»	аркуш паперу А4, ручка	10 хв
3.6.	Підбиття підсумків	-	5 хв
<i>Заняття 4</i>			
<i>Розвиток уміння володіти культурою спілкування і виявляти готовність до конструктивного діалогу</i>			
4.1.	Привітання	-	5 хв
4.2.	Вправа «Спілкування в різних позиціях»	-	10 хв
4.3.	Вправа «Зав'язування контактів»	-	10 хв
4.4.	Вправа «Передача інформації»	картки, на яких написані повідомлення	10 хв

Кінець таблиці 2.1

4.5.	Вправа «Вислухай – поверни»	-	10 хв
4.6.	Вправа «Сурдопереклад»	-	10 хв
4.7.	Вправа «Лінія життя»	аркуш паперу А4, ручка	10 хв
4.8.	Підбиття підсумків	-	5 хв
<i>Заняття 5</i>			
<i>Розвиток мотивації до діяльності</i>			
5.1.	Привітання	-	5 хв
5.2.	Вправа «Мотивація»	аркуш паперу А3, ручка, олівці	10 хв
5.3.	Вправа «Самомотивація»	аркуш паперу А4, ручка	10 хв
5.4.	Вправа «Мої досягнення»	-	10 хв
5.5.	Вправа «Протилежні двері»	-	10 хв
5.6.	Вправа «Почати діяти»	-	10 хв
5.7.	Вправа «Сила моїх бажань»	-	10 хв
5.8.	Вправа «Побажання»	букет осінніх листочків з різнокольорово го паперу	5 хв
5.9.	Підбиття підсумків тренінгу	-	5 хв

Слід зазначити, що у Додатку А нашої кваліфікаційної роботи наведена детальна характеристика усіх вправ, ігор, інформаційних повідомлень, які ми запропонували використовувати у програмі соціально-психологічного тренінгу

з розвитку особистісних і професійних якостей студентів-психологів до роботи з жертвами домашнього насильства.

2.3 Практичні поради майбутнім психологам щодо організації роботи з попередження насильства в сім'ї

При розробці практичних порад майбутнім психологам щодо організації роботи з попередження насильства в сім'ї ми спиралися на «Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству», сформульовані Міністерством освіти та науки України спільно з Міністерством молоді та спорту України від 18.05.2018 року. У цих рекомендаціях наголошується на тому, що запобігання та протидія насильству полягає у формуванні в дітей та молоді нетерпимого ставлення до насильницької поведінки, небайдужого ставлення до жертв насильства, усвідомлення усіма фахівцями насильства як порушення прав людини [26].

У «Методичних рекомендаціях щодо запобігання та протидії насильству» зазначається, що робота психолога закладу освіти з попередження насильства серед дітей та молоді передбачає такі *напрями діяльності фахівця*, як:

- 1) проведення заходів серед неповнолітніх щодо запобігання появи негативних звичок, жорстокої та протиправної поведінки;
- 2) здійснення соціального інспектування сімей, у яких виховуються педагогічно занедбані діти;
- 3) надання психологічних консультацій;
- 4) проведення тренінгів та індивідуальної роботи з дітьми та молоддю з метою вирішення їх особистих проблем;
- 5) проведення просвітницької роботи, виховних годин тощо;
- 6) залучення батьків до профілактичної роботи з метою попередження ситуацій насильства;

7) проведення шкільної медіації як способу вирішення конфліктних ситуацій через знаходження оптимального варіанта вирішення проблеми, що задовольняє обидві сторони конфлікту [26].

Особливо важливою, на нашу думку, є *робота психолога з батьками*. Фахівець має надавати батькам інформаційну підтримку та консультації з питань виховання дітей в сім'ї, розвивати в батьків особистісні і соціальні навички з метою запобігання появі насильницької або віктимної поведінки. Психолог може використовувати наступні *форми роботи з батьками*:

- проведення батьківських конференцій;
- створення сімейного клубу;
- проведення тренінгів для батьків з проблем виховання дітей;
- проведення конкурсів на кращого з батьків або сім'ю;
- організацію спільних творчих та спортивних заходів (свят, фестивалів, спортивних змагань) тощо.

Робота психолога з батьками також передбачає використання різноманітних *просвітницьких форм і методів*, а саме:

1) батьківські збори – це форма організації спільної діяльності батьків, вчителів, психолога та соціального педагога, що полягає в обговоренні актуальних питань навчання і виховання дітей, ухвалення певних рішень тощо;

2) консультації як форма роботи з батьками, яка має на меті надання психологом допомоги батькам з різних проблем сімейного виховання дитини;

3) педагогічний консиліум є формою спілкування учнів, вчителів, психолога та батьків з метою вивчення особистості дитини та вироблення головних напрямів удосконалення виховного процесу зусиллями вчителів, батьків, самої дитини;

4) лекція є викладом узагальнених знань з певної теми, яка цікавить батьків;

5) семінар – це активна форма просвіти батьків, що передбачає попередню самостійну роботу з вивчення літератури, підготовку виступів, доповідей, тощо.

Крім групових форм роботи психолог може використовувати також й *індивідуальні форми роботи з батьками*, зокрема такі, як консультація, бесіда, спільна зустріч з батьками, телефонна розмова, відвідування сім'ї тощо. На допомогу батькам фахівець може підготувати наступні інформаційні матеріали:

1) книги, посібники, відеофільми з питань профілактики насильства загалом, та домашнього насильства зокрема;

2) пам'ятки для батьків щодо безконфліктного спілкування з дітьми або з визначення ознак насильства над дитиною тощо;

3) буклети з алгоритмами дій в разі вчинення насильства над дитиною, а також з контактними даними установ, куди можна звернутися за допомогою.

З метою *організації роботи з педагогічним колективом* психологу необхідно брати участь в роботі педагогічних нарад, на яких розглядаються наступні питання:

– впровадження в освітній процес останніх досягнень педагогіки і психології, що стосуються навчання й виховання дітей різних вікових категорій;

– відомості про основні причини, форми прояву і наслідки насильства в освітньому середовищі;

– розуміння вчителями важливості своєї особистої участі і міри відповідальності у випадках насильства в закладі освіти;

– інформація про посадові інструкції, алгоритми дій при виявленні насильства і реєстрації до надання допомоги [26].

Зауважимо, що формування професійної готовності майбутнього психолога до усіх перерахованих нами вище напрямків, форм і видів діяльності має забезпечуватися їх спеціальною підготовкою у закладах вищої освіти, а згодом – через систему підвищення кваліфікації. Також питання щодо профілактика насильства в сім'ї можуть розглядатися в рамках певних курсів у вигляді окремих тематичних модулів.

На нашу думку, навчання психолога з проблеми домашнього насильства повинно не обмежуватися лише його участю в одному семінарі або тренінгу. Це

має бути свідомою, систематичною і цілеспрямованою роботою з урахуванням різноманітних ситуацій, що складаються в сім'ї, в закладі освіти тощо.

Підвищення компетенцій працівників із питань профілактики насильства та їх залучення до обговорення цієї проблеми може здійснюватися не тільки в рамках спеціально організованих навчальних занять, але й під час проведення робочих нарад, засідань педагогічних ради, ради з профілактики, розбору конкретних випадків та аналізу ефективності вжитих заходів.

Таким чином, на підставі аналізу наукових джерел щодо запобігання і протидії домашньому насильству нами розроблені наступні *практичні поради майбутнім психологам щодо організації роботи з попередження насильства в сім'ї*:

1. *Підвищуйте власну компетентність з питань профілактики домашнього насильства* шляхом участі у семінарах, вебінарах, тренінгах, круглих столах, конференціях тощо. Це має бути свідомою, систематичною і цілеспрямованою діяльністю з урахуванням сучасної ситуації, що складається в суспільстві.

2. В майбутній професійній діяльності *організуйте систематичну роботу з батьками*, спрямовану на надання їм інформаційної підтримки та консультацій з питань виховання дітей в сім'ї; проведення тренінгів з вирішення різноманітних сімейних проблем та розвитку їх особистісних і соціальних навичок з метою запобігання появі насильницької або віктимної поведінки; здійснення просвітницької роботи з обговорення актуальних питань навчання і виховання дітей, ухвалення певних рішень тощо.

3. *Налагодьте тісну співпрацю з педагогічним колективом* закладу освіти з метою розуміння вчителями важливості своєї особистої участі і міри відповідальності у випадках насильства в закладі освіти, а також знання алгоритму дій при виявленні насильницьких дій.

4. Беріть активну участь у *підвищенні кваліфікації*, оскільки питання щодо профілактики насильства в сім'ї можуть розглядатися в рамках певних курсів у вигляді окремих тематичних модулів.

5. Під час навчання в ЗВО беріть участь у *підготовці різноманітних інформаційних матеріалів*, спрямованих на інформування населення про проблему насильства в сім'ях, а саме:

– пам'яток для батьків щодо безконфліктного спілкування з дітьми або з визначення ознак насильства над дитиною тощо;

– буклетів з алгоритмами дій в разі вчинення насильства над дитиною, а також з контактними даними установ, куди можна звернутися за допомогою.

6. *Приймати участь в різноманітних заходах з профілактики домашнього насильства*, зокрема таких, як: Всеукраїнська акція «16 днів проти насильства», Міжнародний день боротьби з насильством щодо жінок тощо. Ці заходи мають на меті інформувати суспільство про існування проблеми насильства в сім'ях, підвищити рівень обізнаності людей про усі види і форми насильства тощо.

7. *Беріть участь у розробці та впровадженні анкетування* з метою визначення основних чинників формування насильницької поведінки та ставлення до проблеми насильства різних груп населення.

8. *Налагодьте тісну взаємодію з іншими суб'єктами, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству*, а саме: з працівниками Служби у справах дітей, органами Національної поліції України, органами опіки та піклування, закладами та установами системи освіти, Центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Центрами соціально-психологічної допомоги та іншими установами.

9. Будьте об'єктивними не лише в оцінюванні, але й в ситуації, що склалася в сім'ї, в закладі освіти тощо. Не піддавайтеся своїм емоціям і почуттям, які заважають вирішенню проблеми домашнього насильства.

Крім наданих нами практичних порад майбутнім психологам щодо організації роботи з попередження насильства в сім'ї нами наведений перелік напрямів, форм, методів роботи та інструментарію, які можуть допомогти майбутньому психологу у самопідготовці до роботи з питань профілактики насильства в сім'ї.

Висновки до розділу

Отже, за результатами проведеного емпіричного дослідження можемо зробити висновок, що готовність майбутніх психологів до роботи з жертвами домашнього насилля розвинена на досить гарному рівні, адже вони володіють гарним рівнем стресостійкості як здатності витримувати психофізичні навантаження та переносити стреси без шкоди для організму і психіки. Показники за параметром «Загальна інтернальність» показали, що студенти-психологи мають стійкий внутрішній локус контролю, є впевненими в собі та своїх силах, активні, відповідальні за власне життя і життя інших.

Студенти-психологи мають досить високі показники розвитку рефлексивності як особистісної та професійно значущої якості, що дозволяє їм аналізувати власний внутрішній стан, свої дії в минулому і зараз, аналізувати дії інших людей. Вони не проявляють агресивності у взаєминах з оточуючими, але є дещо залежними від думки старших за них людей. У майбутніх професійній діяльності вони прагнуть працювати в гарних умовах і комфортному оточенні, отримувати задоволення від спілкування з іншими людьми, самостійно досягати складних цілей, воліють бути незалежними, самостійними, займатися саморозвитком і самовдосконаленням.

Враховуючи діагностовані нами рівні розвитку готовності майбутніх психологів до роботи з потерпілими від насилля в сім'ї, ми розробили власну програму соціально-психологічного тренінгу з розвитку особистісних і професійних якостей студентів-психологів до роботи з жертвами домашнього насильства. Метою соціально-психологічного тренінгу є рефлексія студентами-психологами особистісних і професійно значущих властивостей, а також розвиток тих якостей, які необхідні для роботи з жертвами домашнього насильства.

Виходячи з мети тренінгу, ми розробили його структуру, що складається з п'яти занять: розвиток в учасників тренінгу стресостійкості і соціальної адаптації; розвиток в членів групи здатності до самоконтролю та саморегуляції поведінки; розвиток здатності учасників тренінгу до професійної рефлексії;

розвиток уміння членів групи володіти культурою спілкування і виявляти готовність до конструктивного діалогу; розвиток в учасників тренінгу мотивації до діяльності.

Також за результатами проведеного емпіричного дослідження ми обґрунтували практичні поради майбутнім психологам щодо організації роботи з попередження насильства в сім'ї.

ВИСНОВКИ

Таким чином, теоретичний аналіз наукових джерел показав, що під поняттям «домашнє насильство» слід розуміти всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання між колишнім чи теперішнім подружжям або особами, які спільно проживають чи проживали однією сім'єю, але не перебувають або не перебували в шлюбі, незалежно від того, чи проживає або проживала особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що і особа, яка постраждала від домашнього насильства.

У віктимології розглядається широке коло причин, які можуть перетворювати людину на жертву. Віктимологічний портрет жертви домашнього насильства є складним психосоціальним компонентом кримінології, що має ряд соціально-демографічних та морально-психологічних ознак, які при взаємодії із зовнішніми чинниками обумовлюють підвищену можливість людини стати жертвою, оскільки більшість з них мають віктимний характер.

Аналіз віктимологічного портрету кривдника домашнього насильства свідчить, що йому притаманні наступні риси: низький рівень освіти та пов'язаний з ним низький рівень культури; низький рівень соціального статусу. Також більшість кривдників зазнавали тих самих насильницьких дій, що й їхня майбутня жертва, тобто вони неодноразово в минулому ставали жертвами.

Діяльність психолога з жертвами домашнього насильства складна і дуже відповідальна, що передбачає пізнання індивідуальних особливостей цих осіб, їх глибоких внутрішніх переживань і станів. У процесі роботи психолог використовує конфіденційну інформацію, недбале використання якої може завдати шкоди клієнту, тому до особистісних та професійних якостей психологів висувається низка особливих вимог.

Психолог повинен володіти такими професійно важливими якостями, як: позитивна мотивація до діяльності; володіння культурою спілкування та

готовність до конструктивного діалогу; гнучкість і відкритість до інакших поглядів і суджень; здатність до професійної рефлексії.

Особистісними якостями психолога, який працює з жертвами домашнього насильства є наступні: спостережливість, аналітичність мислення, творчість, розвинена інтуїція, стресостійкість, емпатійність, комунікабельність, самоконтроль, стриманість, наполегливість.

Результати проведеного нами емпіричного дослідження рівнів готовності майбутніх психологів до роботи з жертвами домашнього насилля показали, що у студентів-психологів добре розвинена стресостійкість як здатність витримувати психофізичні навантаження та переносити стреси без шкоди для організму і психіки. Також студенти-психологи мають стійкий внутрішній локус контролю, є впевненими в собі та своїх силах, активні, відповідальні за власне життя і життя інших.

Майбутнім психологам притаманні досить високі показники розвитку рефлексивності як особистісної та професійно значущої якості, що дозволяє їм аналізувати власний внутрішній стан, свої дії в минулому і зараз, аналізувати дії інших людей. Вони не проявляють агресивності у взаєминах з оточуючими, але є дещо залежними від думки старших за них людей. У майбутній професійній діяльності вони прагнуть працювати в гарних умовах і комфортному оточенні, отримувати задоволення від спілкування з іншими людьми, самостійно досягати складних цілей, воліють бути незалежними, самостійними, займатися саморозвитком і самовдосконаленням.

Отримані результати емпіричного дослідження стали підставою для розробки програми соціально-психологічного тренінгу з розвитку особистісних і професійних якостей студентів-психологів до роботи з жертвами домашнього насильства. Структура тренінгу складається з п'яти послідовних занять, спрямованих на розвиток рефлексії студентами-психологами своїх особистісних і професійно значущих властивостей, а також на розвиток тих якостей, які необхідні їм для роботи з жертвами домашнього насильства.

За результатами проведеного емпіричного дослідження ми обґрунтували практичні поради майбутнім психологам щодо організації роботи з попередження насильства в сім'ї. На нашу думку, ці практичні поради допоможуть майбутнім психологам у самопідготовці до роботи з питань профілактики насильства в сім'ї.

Таким чином, мета нашого дослідження досягнута, а гіпотеза цілком підтвердилася.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Актуальні проблеми сімейного насильства : монографія / Перцева Т. О., Огоренко В. В., Кожина Г. М., Зеленська К. О., Носов С. Г. та ін. Дніпро, 2021. 188 с.
2. Аніщук Н. В. Специфіка розв'язання проблеми гендерного насильства у сім'ї за законодавством України та зарубіжних країн: компаративістський аналіз. *Форум права*. 2008. № 3. С. 14-17.
3. Барбарош Л. М. Домашнє насильство над дітьми: актуальна проблема сьогодення. *Домашнє насильство: проблемні питання в умовах COVID-19: матеріали круглого столу* (м. Рівне, 12 жовтня 2021 р.). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені Степана Дем'янчука. Рівне : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 5-7.
4. Блінов О. А. Особливості організації проведення психологічного тренінгу. *Збірник наукових статей Київського міжнародного університету. Серія: Психологічні науки*, 2008. Вип. 12. С. 9-23.
5. Бова А. Модель факторів, що обумовлюють насильство в сім'ї. *Український соціум*. 2005. № 1 (6). С. 15-25.
6. Бовть О. Б. Декотрі теоретико-методологічні засади психологічного дослідження віктимної поведінки. *Педагогіка і психологія. Вісник АПН України*. 2004. № 1 (42). С. 92-101.
7. Бойко О. В. Насильство в сім'ї: соціологічний аналіз явища : дис. ... канд. соціол. наук : 22.05.03. Харків, 2003. 211 с.
8. Василенко О., Горбань С. Особливості діяльності психолога з жертвами домашнього насильства. *Психологічні травелогі*, 2024. № 3. С. 76-85.
9. Власов П. О. Насильство в сім'ї та соціальна робота із сім'ями, в яких чиниться насильство: інформ.-практ. посіб. Дніпропетровськ: Дніпропетровська міська громадська організація «Жіночий інформаційно-координаційний центр», 2006. 138 с.
10. Возна І. І., Романовська Л. І. Насильство в сім'ї як соціально-психологічна проблема. *Збірник наукових праць студентів та викладачів*

«Актуальні питання соціальної роботи: надбання, проблеми, перспективи». 2020. Вип. 1. С. 13-16.

11. Гарькавець С. О. Психологічні основи віктимології. Навчально-методичний посібник. Київ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. 170 с.

12. Гаряча лінія з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей. URL: <https://1547.ukc.gov.ua/dovidkova-informatsiya/protydiya-domashnomu-nasylstvu/prychyny-vchynennya-domashnogo-nasylstva/> (дата звернення: 10.10.2024 р.).

13. Гасюк М. Вплив гендерної соціалізації на розвиток подружніх взаємин. *Психологія і суспільство*. 2002. № 1. С. 75-82.

14. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія: навч. посіб. Київ: Академія, 2004. 308 с.

15. Головкін Б. М. Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.08.08. Харків, 2003. 20 с.

16. Головньюва І. Зміна традиційних сімейних ролей: нові моделі поведінки і конфлікти. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 4. С. 12-16.

17. Горбань С., Василенко О. Особистісні та професійні якості психологів до роботи з жертвами домашнього насильства. *Формування особистості сучасного фахівця як суб'єкта самотворення в умовах освітнього простору* : матеріали XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції. (м. Хмельницький, 28 листопада 2024 року). Хмельницький, 2024. С. 71-74.

18. Грабська І. А. Насильство у подружніх стосунках: зарубіжний досвід досліджень та консультування. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. № 9-10. С. 20-25.

19. Гумін О. М. Особливості кримінологічного аналізу жертв насильницьких злочинів. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2009. Вип. 3. С. 209-218.

20. Гурлева Т. С. Дівчинка-підліток як жертва та ініціатор сексуального насильства: психологічні причини і наслідки. *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. № 6. С. 61-68.

21. Джеймс Дж. Запобігання насильству / пер. з англ. В. В. Штенгелов. Київ: Сфера, 2004. 168 с.

22. Джужа О. М., Моїсєєв Є. М. Жертва злочину: підходи до визначення та проблеми класифікації. *Вісник Луганського держ. ун-ту внутр. справ. ім. Е. О. Дідоренка*. 2011. № 2. С. 74-81.

23. Дмитрашук О. С. Запобігання домашньому насильству підрозділами Національної поліції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ. 2021. 228 с.

24. Ефективне запобігання та реагування на випадки насильства в сім'ї : метод. посіб. для тренерів з проведення тренінгів для дільничних інспекторів міліції / за ред. О. О. Кочемировська, Д. Й. Стрейстяну, Г. О. Христова. Київ : Логос, 2010. 364 с.

25. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти: навчально-методичний посібник / Андрєєнкова В. Л., Байдик В. В., Войцях Т. В., Калашник О. А. та ін. К.: ФОП Нічога С.О. 2020. 196 с.

26. Запобігання та протидія насильству: методичні рекомендації. Київ, 2018. 87 с.

27. Зборовська О. П., Прохоренко Т. Г. Гендерний аспект проблеми насильства в сім'ї і суспільстві. *Вісник Міжнародного Слов'янського університету. Серія «Соціологічні науки»*. 2006. Т. 9. № 1. С. 7-13.

28. Зелінська Т. Залежна любов як амбівалентність відданих сімей. *Психологія і суспільство*. 2003. № 2. С. 38-50.

29. Іванченко С. Домашнє насильство в Угорщині: між нормалізацією й демонізацією. *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. № 8. С. 66-69.

30. Кальницька К. О. Соціально-психологічні технології роботи з жінками-жертвами насильства в сім'ї та чоловіками-кривдниками. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні*

науки. 2014. Вип. 121. С. 143-148.

31. Келлі Л. Насильство щодо жінок та дітей. Новий погляд на поліцейську діяльність, її інноваційність та професіоналізм : посібник. Львів : Астролябія, 2011. 176 с.

32. Кобилянська Т. В. Особистісні та професійно важливі якості майбутнього психолога. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2018. VI (74). Issue 180. С. 78-80.

33. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх психологів : моногр. / авт. кол.; під наук. ред. Лозової О. М. Вінниця : Віндрук, 2014. 184 с.

34. Косенко С. С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. 213 с.

35. Кочеміровська О., Христова Г. Стандарти надання соціальних послуг особам, які постраждали від насильства в сім'ї : міжнародний досвід та рекомендації для України. Київ-Запоріжжя : Друкарський світ, 2011. 228 с.

36. Кримінологічна віктимологія : навчальний посібник / Є. Моїсеєв та ін.; за заг. ред. О. Джужі. Київ : Атіка, 2006. 416 с.

37. Лавриненко Н. В. Гендерні відносини в родині. Основи теорії гендеру: навч. посіб. Київ : К.І.С., 2004. 536 с.

38. Ладиченко В. В., Гулак О. В., Артеменко О. В. Віктимологічний портрет жертви домашнього насильства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2022. Вип. 70. С. 389-392.

39. Лактіонова Т. В. Віктимологічна профілактика насильства у сфері сімейних відносин. *Віктимологічні аспекти злочинності: Кримінологічні дослідження*, 2006. Вип. 1. С. 91-96.

40. Ліщук Н. О. Насильницькі дії, що вчиняються щодо жінок: причини та запобігання: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів. 2020. 232 с.

41. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / укладачі: Мустафаєв Г. Ю., Довгаль І. І. Київ, 2011. 192 с.

42. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS30017> (дата звернення: 21.07.2024).
43. Мінакова К. Основні соціально-педагогічні та психологічні характеристики жінки – жертви сімейного насилля. *Соціальна педагогіка*. 2005. № 2. С. 43-47.
44. Насильство: юридична енциклопедія / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2002. Т. 4. 720 с.
45. Онишко Ю. В. Насильство в сім'ї: стан та проблеми. *Педагогіка толерантності*. 2001. № 3-4. С. 39-47.
46. Осипова Н. П. Насильство в сім'ї: спільна проблема. *Вісник Академії правових наук*. 2000. № 1 (20). С. 218-226.
47. Осухова Н. Психологічний супровід сім'ї і особистості в кризовій ситуації. *Шкільний психолог*. 2001. № 31. С. 5-12.
48. Попереження домашнього насильства: навчальний посібник для консультантів «Гарячих ліній» / Упорядники: Краснова О. В., Калашник О. А. Київ, 2016. 90 с.
49. Правові засади запобігання насильству в сім'ї. Гадяч: Гадяцьке районне управління юстиції, 2011. 47 с.
50. Приходько Ю. О. Особистісні якості психолога як чинник його професійності. *Збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії*. 2017. Вип. 10. С. 122-125.
51. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 20.10.2016 № 5294. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH43200A?an=544> (дата звернення: 10.10.2024 р.).
52. Психологу для роботи. Діагностичні методики: збірник / уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище. Вид. 2-ге, виправл. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. С. 118-121.
53. Романовська Л., Василенко О. Соціально-психологічний стан жінок, які стали жертвами насильства в сім'ї. *Науковий вісник Ужгородського*

університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». 2020. Вип. 1 (46). С. 197-200.

54. Сердюк Н. М. Педагогічні умови формування конкурентоздатності майбутніх психологів у процесі фахової підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.04. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2018. 23 с.

55. Синишина В. М., Смуk О. Т. Психологічна допомога жінкам, що постраждали від гендерно-обумовленого насильства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Психологія*. 2022. Вип. 6. С. 33-37.

56. Теслик Н. М. Віктимологія : навчальний посібник. Суми : Сумський державний університет, 2021. 71 с.

57. Тичина Д. М. Віктимологічні ознаки та властивості жертв домашнього насильства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 516-519.

58. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х. : Прапор, 2005. 640 с.

59. Шевченко Л. О. Психологічні характеристики віктимної особистості. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 181-185.

60. Яким буває домашнє насильство в Україні та що до нього призводить URL: <https://suspilne.media/rivne/497800-akim-buvae-domasne-nasilstvo-v-ukraini-ta-so-do-nogo-prizvodit/> (дата зверення: 10. 10. 2024 р.).

61. Holmes T. H., Rahe R. H. The Social Readjustment Rating Scale. *Journal of Psychosomatic Research*, 1967. № 11 (2). P. 213-218.

62. Johnson W. B., Kaslow N. The Oxford handbook of education and training in professional psychology. UK: Oxford University Press, 2014. 608 p.

63. Walker Lenore E. The Battered woman. New York: Harper & Row, 1979. 270 p.